

Glasovi za pravičnost

Žrtve kaznivih dejanj z oviranostjo v Sloveniji



Glasovi za pravičnost

Žrtve kaznivih dejanj z oviranostjo v Sloveniji

Glasovi za pravičnost

Projekt Glasovi za pravičnost (Voices for Justice) se osredotoča na pravice in izkušnje ljudi z oviranostjo, ki so žrtve kaznivih dejanj, in na njihov dostop do pravnega varstva. Projekt sofinancira EU v sedmih državah članicah. V vsaki državi smo izvedli raziskavo, s katero smo prepoznali obetavne prakse. V okviru projekta smo pripravili tudi orodja za delo za strokovnjake in strokovnjakinje in žrtve v kazenskopравnem sistemu, s katerimi podpiramo mednarodne standarde za zaščito pravic ljudi z oviranostjo, ki so žrtve kaznivih dejanj. Projekt utemeljujemo zlasti na obveznostih, določenih v Direktivi Evropske unije o pravicah žrtev kaznivih dejanj (2012/29/EU) in Konvenciji Združenih narodov o pravicah invalidov (CRPD). Projekt ima naslednje partnerice:

- Koordinator: Validity Foundation
- Bolgarija: Chance and Support
- Hrvaška: Victim and Witness Support Service, VWSS
- Češka in Slovaška: FORUM for Human Rights
- Litva: Mental Health Perspectives, PSP
- Romunija: Centre for Legal Resources
- Slovenija: Inštitut Republike Slovenije za socialno varstvo; Fakulteta za socialno delo, Univerza v Ljubljani; PIC – Pravni center za varstvo človekovih pravic in okolja



Polno in uradno ime projekta je: *Information and Communication: Cornerstones of justice for victims of crime with disability (878604 — InfoComPWDs)*

Inštitut Republike Slovenije za socialno varstvo

Inštitut RS za socialno varstvo pokriva področja socialnega varstva, otroške in družinske ter invalidske politike. Inštitut skrbi za oblikovanje in vzdrževanje različnih baz podatkov za socialnovarstvene storitve in programe. Ima tri desetletja izkušenj na področju evalviranja in spremljanja storitev za ljudi z oviranostjo v Sloveniji. Izvajal je več mednarodnih projektov. Predvsem v zvezi s pravicami ljudi z oviranostjo so v inštitutu razvijali in vrednotili proces deinstitucionalizacije in pred kratkim uvedeno zakonodajo o osebni asistenci.

Fakulteta za socialno delo, Univerza v Ljubljani

Fakulteta za socialno delo Univerze v Ljubljani ima dolgoletno tradicijo pri razvoju akcijskih raziskovalnih metod. Od osemdesetih let dvajsetega stoletja je fakulteta zelo aktivna na nacionalni in mednarodni (Bosna in Hercegovina, Makedonija, Srbija, Šrilanka itd.) ravni pri razvoju raziskav o pravicah ljudi z oviranostjo, zlasti tistih, ki živijo v totalnih ustanovah. Posebej aktivna je bila pri dezinstitutionalizaciji v postjugoslovanskem prostoru, ki je ni samo raziskovala, temveč je delovala tudi kot zagovornica ljudi, ki živijo v institucijah, na kolektivni in individualni ravni.

PIC – Pravni center za varstvo človekovih pravic in okolja

PIC – Pravni center za varstvo človekovih pravic in okolja prinaša pravno strokovno znanje o zaščiti, podpori in obrambi marginaliziranih in ranljivih skupin ter vsako leto zagotavlja pravno pomoč več kot 1000 ljudem z oviranostjo. PIC sodeluje v procesih odločanja, delovnih telesih, odborih, mrežah in forumih, da bi izboljšal položaj nevladnih organizacij v Sloveniji in povečal njihov vpliv na odločanje. Prizadeva si za krepitev integritete v nevladnem sektorju in zagovarja transparentno in odgovorno delovanje na vseh ravneh družbenega sistema.

Glasovi za pravičnost: Žrtve kaznivih dejanj z oviranostjo v Sloveniji

Zahvala

Hvaležni smo vsem, ki ste kakor koli prispevali k temu poročilu – vsem sogovornikom in sogovornicam, osebam, ki živijo in delajo v institucijah in so želele ostati anonimne, Društvu Svizci, Društvu za nenasilno komunikacijo, Društvu Vizija, Centru za socialno delo Južna Primorska, Giglioli Kovač, Damjani Jurman, Službi za podporo oškodovancem pri Okrožnem sodišču v Ljubljani, Katji Škerget in vsem drugim, vključenim v raziskovalni proces.

Avtorji

Dr. Andraž Kapus, Fakulteta za socialno delo, Univerza v Ljubljani
Katarina Bervar Sternad, PIC – Pravni center za varstvo človekovih pravic in okolja
Katarina Ficko, Inštitut Republike Slovenije za socialno varstvo
Dr. Vito Flaker, Fakulteta za socialno delo, Univerza v Ljubljani
Janja Horvat, Inštitut Republike Slovenije za socialno varstvo
Sanja Jablanović, PIC – Pravni center za varstvo človekovih pravic in okolja
Tatjana Knapp, Fakulteta za socialno delo, Univerza v Ljubljani
Anđelka Prvulović, Inštitut Republike Slovenije za socialno varstvo
Dr. Andreja Rafaelič, Inštitut Republike Slovenije za socialno varstvo
Kaja Zoran, Inštitut Republike Slovenije za socialno varstvo

Uredniki

Oblikovanje in prelom

Kontakti

Inštitut Republike Slovenije za socialno varstvo
Naslov: Tržaška cesta 2, 1000 Ljubljana
Tel: +386 1 200 02 50
Spletna stran: <https://www.irssv.si/>
Email: irssv@siol.net

Univerza v Ljubljani, Fakulteta za socialno delo
Naslov: Topniška ulica 31, 1000 Ljubljana
Tel: +386 1 280 92 40
Spletna stran: <https://www.fsd.uni-lj.si/>
Email: info@fsd.uni-lj.si

PIC – Pravni center za varstvo človekovih pravic in okolja
Naslov: Metelkova 6, 1000 Ljubljana
Tel: +386 1 521 18 88
Spletna stran: www.pic.si
Email: pic@pic.si

Kontakti projekta

Spletna stran: validity.ngo/projects-2/voices-for-justice/

Email: infocom@validity.ngo

Objava

Ljubljana, 2022

Informacije o dodelitvi sredstev

JUST-AG-2019 / JUST-JACC-AG-2019-878604

Izjava o omejitvi odgovornosti

Vsebina tega poročila predstavlja samo stališča projektnih partneric in je njihova izključna odgovornost. Evropska komisija ne prevzema nobene odgovornosti za uporabo informacij, ki jih vsebuje.



To poročilo sofinancira European Union's Justice Programme (2014-2020)

Kazalo

Povzetek	6
1. Uvod	7
1.1 Metodologija	8
2. Pregled nacionalne zakonodaje	10
2.1 Zakonodaja, ki ureja pravice žrtev	10
2.2 Zakonodaja, ki ureja pravice ljudi z oviranostjo	13
3. Prenos in izvajanje Direktive EU o pravicah žrtev kaznivih dejanj	16
3.1 Zakoni, ki prenašajo Direktivo	16
3.2 Uresničevanje pravic žrtev v Zakonu o kazenskem postopku	17
4. Pravice žrtev v praksi	25
5. Ključne ugotovitve in priporočila	37
5.1 Ključne ugotovitve	37
5.2 Priporočila	38

Povzetek

Pričujoče nacionalno poročilo predstavlja ugotovitve in priporočila iz študij, namenjenih raziskovanju in analizi dostopa do sodnega varstva za ljudi z oviranostjo, ki so žrtve kaznivih dejanj. Poročilo se posebej osredotoča na njihove pravice do obveščeniosti in komunikacije v Sloveniji ter druge pravice, ki jih zagotavlja Direktiva EU o pravicah žrtev kaznivih dejanj. Čeprav so bile po spremembi Zakona o kazenskem postopku leta 2019 narejene nekatere izboljšave z namenom uvajanja Direktive EU o pravicah žrtev kaznivih dejanj, je kazenskopravni sistem še vedno težko dostopen žrtvam kaznivih dejanj z oviranostjo. Glede na ugotovitve raziskave smo oblikovali številna priporočila, ki so namenjena izboljšanju komunikacije z žrtvami kaznivih dejanj z oviranostjo in uveljavljanju njihovih človekovih pravic v sodnem postopku. Temeljno področje izboljšav je ozaveščanje in zagotavljanje osnovnih relevantnih informacij o pravicah žrtev z oviranostjo v kazenskih postopkih. Med raziskavo smo našli na nedostopne in pomanjkljive podatke o žrtvah in predvsem o žrtvah z oviranostjo ter o ljudeh z oviranostjo nasploh. Ključnega pomena je zbiranje podrobnih statistik in razčlenjenih podatkov o ljudeh z oviranostjo in žrtvah z oviranostjo, ki bi lahko prispevali k spremljanju dostopa do pravic žrtev z oviranostjo v kazenskih postopkih in zagotavljanju ustrezne razporeditve sredstev. Spletna in nespletna gradiva je potrebno izboljšati in odstraniti ovire, ki otežujejo ali preprečujejo fizični in komunikacijski dostop žrtev kaznivih dejanj z oviranostjo do postopkov ali podpornih služb. Posebno pozornost je potrebno nameniti zagotavljanju podpore, ki zagotavlja učinkovito komunikacijo in izpolnjuje druge potrebe žrtev z oviranostjo. Zagotavljanje kakovostnega usposabljanja, vzpostavitev koordinacije med službami in pravosodnim sistemom ter razvoj zagovorniških storitev so druge ključne točke, ki jih je treba izboljšati. Raziskava opozarja na stigmo, ki še vedno prizadene ljudi z oviranostjo, ki so žrtve kaznivih dejanj, pri čemer izpostavlja področja in teme za nadaljnje raziskave in ukrepanje, da bi ljudje z oviranostjo lahko dostopali do svojih pravic.

1. Uvod

Ljudje z oviranostjo se pri dostopu do pravnega varstva soočajo z večplastno sistemsko diskriminacijo. Kakšno je pravno varstvo žrtev spolnega nasilja s psihosocialno oviranostjo? Kako lahko ljudje z intelektualno oviranostjo prijavijo kaznivo dejanje policiji, če se policisti in policistke ne znajo pogovarjati z njimi? Kako sodišča vedo, kakšne prilagoditve so potrebne, da lahko žrtve z oviranostjo varno prisostvujejo sodnim obravnavam in učinkovito sodelujejo v postopkih pravnega varstva?

Direktiva EU o pravicah žrtev kaznivih dejanj¹ (Direktiva 2012/29/EU) priznava nove pravice žrtvam kaznivih dejanj v vseh državah članicah. S tem je zagotovila, da so žrtve »obravnavane spoštljivo, uvidevno in strokovno, brez vsakršne diskriminacije na kakršni koli podlagi«. Številne pravice se nanašajo na informiranje, učinkovito komunikacijo in podporo pri tem. Namera teh določb je informiranje o primeru, pojasnjevanje kazenskega postopka in polno in učinkovito sodelovanje žrtev v preiskavah in postopkih. Poleg tega Direktiva poudarja enake pravice žrtev z oviranostjo in pripoznava, da ljudje z oviranostjo doživljajo številne fizične, komunikacijske in druge prepreke pri dostopu in sodelovanju v pravosodnem sistemu.

»Pri uporabi te Direktive bi države članice morale poskrbeti, da invalidne osebe lahko v celoti uživajo pravice iz te Direktive enako kot druge osebe.« (15. člen Direktive EU o pravicah žrtev kaznivih dejanj)

Direktiva je zdaj del prava Evropske unije. Dolžnost vsake države članice pa je, da jo je do 2015 prenesla v nacionalni pravni red.

Prav tako Konvencija Združenih narodov o pravicah invalidov priznava ljudem z oviranostjo enakost pred zakonom² in dostop do sodnega varstva,³ obenem pa uveljavlja pravico do enakosti in nediskriminacije⁴ in obveznost držav, da »bodo sprejele ustrezne zakonodajne, upravne in druge ukrepe za uresničevanje pravic, ki jih priznava ta konvencija.«⁵ To skupaj z Direktivo o pravicah žrtev kaznivih dejanj pomeni, da imajo ljudje z oviranostjo, ki so žrtve kaznivih dejanj, po zakonu popoln in enakopraven dostop v vseh fazah postopka. Odpraviti je torej treba prepreke, ki bi jim lahko omejevale dostop ali sodelovanje. Konvencijo so ratificirale vse države članice EU in je od januarja 2011 v EU zavezujoča.

V Sloveniji nismo nikoli podrobneje raziskali vpliva uvajanja Direktive in konvencije na izkušnje žrtev kaznivih dejanj. Kljub temu smo gradili raziskavo na predpostavki, da ljudje z oviranostjo naletijo na številne prepreke pri uresničevanju pravnega varstva, pomanjkljivo spoštovanje svojih pravic in diskriminacijo. Namen pričujoče raziskave in šestih drugih nacionalnih poročil v projektu Glasovi za pravičnost (Voices for Justice) je osvetliti izkušnje ljudi z oviranostjo znotraj kazenskega sistema, prepoznati dobre prakse in ozaveščati splošno in strokovno javnost o razvoju in uvajanju Direktive v Sloveniji.

¹ Za Direktivo EU o pravicah žrtev kaznivih dejanj (Direktiva 2012/29/EU) se v tem poročilu uporablja izraz Direktiva.

² 12. člen Konvencije o pravicah invalidov.

³ 13. člen Konvencije o pravicah invalidov.

⁴ 5. člen Konvencije o pravicah invalidov.

⁵ 4. člen Konvencije o pravicah invalidov.

V prvem poglavju opišemo potek raziskave in metodologijo. Nato predstavimo domačo zakonodajo, ki ureja pravice žrtev, in pregledamo, kako ureja položaj in pravice ljudi z oviranostjo. V tem poglavju opišemo tudi potek prenosa pravic iz Direktive v nacionalno zakonodajo in omogočimo podrobnejši vpogled v to, kako Zakon o kazenskem postopku (ZKP) kot najbolj celovit pravni dokument na tem področju implementira pravice žrtev. Nato sledi poglavje, v katerem so opisane pravice žrtev v praksi in njihovo uveljavljanje, izhajajoč iz izkušenj žrtev in podpornih organizacij. Na koncu, v zadnjem poglavju, predstavimo ključne ugotovitve in priporočila glede tega, kako izboljšati dostop do pravosodnega sistema za ljudi z oviranostjo, ki so žrtve kaznivih dejanj.

1.1 Metodologija

Glede na to, kako malo je znanega o pravicah ljudi z oviranostjo, ki v pravnih postopkih nastopajo kot žrtve kaznivih dejanj, lahko uvrstimo pričujočo raziskavo med pionirske. Pri izvajanju raziskave vse države uporabljamo enako metodologijo, ki je dostopna na spletni strani projekta. Raziskava je vključevala kabinetno in terensko raziskovanje z opazovanjem. V okviru kabinetnega raziskovanja smo pregledali zakonski okvir, strateške in programske dokumente, epidemiološke podatke, poročila sodišč, vladnih organov, nevladnih organizacij in drugih. Kabinetnemu raziskovanju so sledili polstrukturirani intervjuji s strokovnjaki in strokovnjakinjami iz kazenskopravnega sistema, ljudmi, ki so v stiku z ljudmi z oviranostjo in z ljudmi z oviranostjo, ki so bili žrtve kaznivih dejanj. Naš cilj je bil opraviti intervjuje s sodniki in sodnicami, odvetniki in odvetnicami, tožilci in tožilkami, sodnimi uradniki in uradnicami, socialnimi delavci in delavkami, zdravstvenimi delavci in delavkami, službami za podporo žrtvam, organizacijami, ki se ukvarjajo s pravicami ljudi z oviranostjo in samozagovorništvom in z ljudmi z oviranostjo, ki so žrtve kaznivih dejanj. Sprva smo načrtovali tudi opazovanja v sodnih dvoranah in v podpornih službah, česar pa zaradi ukrepov, povezanih s pandemijo COVID-19, nismo izvedli.

Namen raziskave ni bil zgolj raziskati in analizirati dostop ljudi z oviranostjo do pravnega varstva in njihove pravice do obveščeniosti in komunikacije v Sloveniji, temveč tudi vstopiti v dialog z relevantnimi akterji in akterkami ter spodbuditi uveljavljanje pravice razumeti in biti razumljen iz Direktive.⁶ Odkar je bila 12. marca 2020 v Sloveniji razglašena epidemija COVID-19, smo se srečevali s številnimi organizacijskimi preprekami. Zaježitveni ukrepi so onemogočali izvedbo aktivnosti oziroma so bile te zaradi njih odložene ali odpovedane. Žrtve epidemije so bili predvsem ljudje z oviranostjo, ki so se zaradi epidemije soočali z lastnimi eksistencialnimi težavami, zato je razumljivo, da so imeli manj časa za sodelovanje v raziskavi.

Raziskava je temeljila na treh glavnih pristopih – na kabinetnem raziskovanju, vzpostavitvi akcijske skupine in opravljanju intervjujev. V sklopu kabinetnega raziskovanja smo analizirali obstoječe podatke in raziskave, zakonodajo ter programske in strateške dokumente. Sočasno s kabinetnim raziskovanjem smo oblikovali akcijsko skupino, v katero smo vključili uporabnike in uporabnice ter strokovnjake in strokovnjakinje iz različnih organizacij. Skupino smo vzpostavili, da bi naslovlila in prijavila primere nasilja ter prispevala k izboljšanju obveščeniosti in komunikacije za ljudi s psihosocialno oviranostjo ali intelektualno oviranostjo, ki živijo v totalnih institucijah.

Intervjuje z akterji in akterkami smo izvedli med majem in avgustom 2021. Pri izbiri sogovornikov in sogovornic smo uporabili naključno in namensko vzorčenje. Intervjuvali smo tri ljudi z oviranostjo,

⁶ Direktiva o pravicah žrtev kaznivih dejanj 2012/29/EU (n 2).

šest socialnih delavk, enega pravnega svetovalca in vodjo službe za podporo žrtvam. Podatke, ki smo jih pridobili s kabinetnim raziskovanjem, smo z uporabo triangulacije analizirali sočasno s podatki, ki smo jih dobili s terenskim raziskovanjem. Triangulacija nam omogoča večjo verodostojnost in objektivnost rezultatov. Pri kodiranju gradiva smo uporabili kritično tematsko analizo.

Informacije, ki smo jih pridobili med raziskavo, smo uporabili za oblikovanje priporočil za izboljšanje komunikacije z ljudmi z oviranostjo, ki so žrtve kaznivih dejanj, s čimer smo skušali prispevati k temu, da bi jim bile v kazenskoopravnih postopkih zagotovljene njihove pravice. Raziskava poleg navedenih priporočil osvetljuje tudi teme, na področju katerih je potrebno nadaljnje konkretno ukrepanje.

Zahvaljujemo se vsem sodelujočim za njihov prispevek k poročilu, še posebej pa tistim, ki so bili pripravljeni deliti svoje osebne izkušnje ljudi z oviranostjo, ki so žrtve kaznivih dejanj, ter strokovnjakom in strokovnjakinjam, ki delajo v sistemu. To pojmujemo kot pomemben začetek in podporo nadaljevanju našega skupnega načrtovanja in dela.

2. Pregled nacionalne zakonodaje

V tem poglavju najprej predstavimo nacionalno zakonodajo, ki ureja pravice žrtev, nato pa obravnavamo koncept družbenega onemogočanja v slovenski zakonodaji in ureditev z njim povezanih pravic.

Temeljni zakon v slovenskem pravnem sistemu, ki ureja pravice žrtev in prenaša Direktivo, je **ZAKON O KAZENSKEM POSTOPKU**.⁷ Določbe in pravice, ki jih ureja, so podrobneje predstavljene v poglavju o prenosu in uveljavljanju Direktive. Zakon določa splošna pravila, s katerimi skuša zagotoviti, da nihče, ki je nedolžen, ni obsojen, ter da so kazenske sankcije zoper storilce kaznivih dejanj uvedene pod pogoji kazenskega prava in skladno s predpisanim postopkom. Novela zakona iz leta 2019 (ZKP-N) je prinesla bistvene spremembe pravic žrtev in poskrbela za to, da se je njihova ureditev vsaj na zakonski ravni približala pravicam in standardom iz Direktive.

2.1 Zakonodaja, ki ureja pravice žrtev

Položaj žrtev kaznivih dejanj in njihove pravice ureja več zakonov, ki pa za opredelitev žrtve uporabljajo različne izraze (npr. žrtve družinskega nasilja, oškodovana stranka, žrtev kaznivega dejanja). Definicija in pomen sta pri tem v različnih določbah praktično enaka. 144. člen Zakona o kazenskem postopku definira žrtev (po zakonu: oškodovanca) kot osebo, ki ji je s kaznivim dejanjem prekršena ali ogrožena kakršna koli osebna ali premoženjska pravica. Kadar je smrt osebe neposredna posledica kaznivega dejanja, se za oškodovanca štejejo tudi družinski člani, kar je skladno z definicijo žrtve iz 2. člena Direktive. S prenosom Direktive se je torej razširila zakonska definicija žrtve (oškodovanca), saj zakon v 144. členu ta status priznava tudi posrednim žrtvam (družinski člani). Zakon o kazenskem postopku uradno še vedno uporablja izraz oškodovanec, termin žrtev pa v tem zakonu ni pravno definiran. Izraz oškodovanec se je obdržal tudi po prenosu Direktive in ga zakon tako uporablja tudi pri opredeljevanju pravic žrtev, ki jih prenaša iz Direktive. Iz tega razloga uporabljamo v tem poročilu izraza oškodovanec in žrtev izmenično, pretežno pa uporabljamo termin žrtev.

Zakoni, ki urejajo pravice žrtev, ne razločujejo med žrtvami z oviranostjo in preostalimi žrtvami. Zakon o kazenskem postopku pri tem uvaja izraz oškodovanec (žrtev) s posebnimi potrebami po zaščiti, ki označuje oškodovanca, čigar osebna ali premoženjska pravica je s kaznivim dejanjem znatno prekršena in pri katerem zaradi njegovih osebnih značilnosti ali ranljivosti, zaradi narave, teže ali okoliščin kaznivega dejanja ali zaradi ravnanja obdolženca ali oškodovanca v predkazenskem oziroma kazenskem postopku in izven njega obstaja posebna potreba po varstvu oškodovančeve osebnostne celovitosti pri posameznih dejanjih v predkazenskem in kazenskem postopku (noveliran 144. člen). Skladno z definicijo lahko med oškodovance s posebnimi potrebami po zaščiti zagotovo štejemo tudi ljudi z oviranostjo.

KAZENSKI ZAKONIK⁸ opredeljuje kazniva dejanja, kazensko odgovornost in sankcije, pri čemer se osredotoča predvsem na obtoženca, in ne na žrtev. Edina pravica, ki jo določa kazenski zakonik, je varstvo oškodovanca, povezano z možnostjo uveljavljanja odškodninskega zahtevka (premoženjskopравни zahtevak) v kazenskem postopku (76. člen kazenskega zakonika).

⁷ Zakon o kazenskem postopku (ZKP), Uradni list RS št. 176/21.

⁸ Kazenski zakonik (KZ), Uradni list RS št. 50/12, 6/16, 54/15, 38,16, 27/17, 23/20, 91/20 in 95/21.

ZAKON O ZAŠČITI PRIČ⁹ določa pogoje ter postopke zaščite prič in drugih oseb (npr. družinskih članov), ki so ogrožene zaradi sodelovanja v kazenskem postopku. Ogroženim osebam zaščito nudijo v predkazenskem postopku ter med in po koncu kazenskega postopka, in sicer za kazniva dejanja, ki so opredeljena v zakonu. Priče ščitijo preko programov zaščite in drugih ukrepov, ki temeljijo na potrebah in ogroženosti prič.

ZAKON O ODŠKODNINI ŽRTVAM KAZNIVIH DEJANJ¹⁰ ureja pravico do odškodnine žrtvam nasilnih naklepnih kaznivih dejanj in njihovim družinskim članom, postopek uveljavljanja teh pravic in organe, ki v tem postopku odločajo in sodelujejo. Osnovna obveznost žrtve je, da v kazenskem ali civilnem postopku vloži premoženjskopravni zahtevek. Žrtev je upravičena do tega, da zahteva odškodnino po tem zakonu le, če je dokazano, da izvršitev zahtevka ni bila uspešna. V tem primeru odškodnino krije država. 7. člen zakona določa izjemo glede žrtev z oviranostjo. Če je upravičena oseba (žrtev ali družinski član), ki zahteva odškodnino, oseba z oviranostjo (po zakonu: invalid), se domneva, da izvršitev zahtevka ne bo uspešna, kar pomeni, da ljudem z oviranostjo ni potrebno vložiti premoženjskopravnega zahtevka v kazenskih in civilnih postopkih, preden uveljavljajo odškodnino po tem zakonu. Na ta način so postavljeni v nekoliko boljši položaj od ostalih žrtev.

Zakon pri tem v 2. členu definira invalida kot osebo, za katero je ugotovljeno, da ji je bila v času storitve kaznivega dejanja priznana invalidnost v skladu s predpisi, ki urejajo varstvo invalidov. To lahko po našem mnenju privede do potencialne neenakosti, saj mora oseba, da lahko uveljavlja to izjemo, pridobiti status invalida. V praksi ta status ni uradno priznan vsaki osebi z oviranostjo, kar še posebej velja za osebe z dolgotrajnimi duševnimi stiskami.

ZAKON O BREZPLAČNI PRAVNI POMOČI¹¹ omogoča lažje uresničevanje pravice do sodnega varstva, pri čemer izhaja iz načela enakosti in socialne situacije oseb, ki ne morejo uresničevati te pravice, ne da bi pri tem ogrozile svoje preživetje oziroma preživetje svoje družine. Zakon definira brezplačno pravno pomoč kot pravico upravičenca do celotne ali delne zagotovitve sredstev za pokritje stroškov pravne pomoči in oprostitev plačila stroškov sodnega postopka, pri čemer je glavni kriterij upravičenosti materialni položaj prosilca in njegovih družinskih članov. Ne glede na kriterij materialnega položaja je lahko brezplačna pravna pomoč na podlagi zdravstvenih razlogov prosilca dodeljena tudi v obliki izjemne brezplačne pravne pomoči. Ta je lahko dodeljena, če stroškov, ki so povezani z zdravljenjem prosilca, ne krije obvezno zdravstveno zavarovanje, so pa potrebni zaradi njegove stopnje invalidnosti ali druge oblike telesne okvare oziroma duševne motnje (22. člen).

ZAKON O IZVRŠEVANJU KAZENSKIH SANKCIJ¹² je eden izmed štirih zakonov, ki delno prenašajo Direktivo v domače pravo. Ureja izvrševanje kazenskih sankcij in drugih ukrepov, ki jih v kazenskih postopkih odredijo sodišča. Z novelo leta 2018 (ZIKS-1G) so oškodovanci pridobili pravico zahtevati, da se jih obvesti o odhodu obtoženca iz zapora ali drugega zavoda, ob njegovi izpustitvi ali pobegu (18. in 30.b člen).

⁹ Zakon o zaščiti prič (ZZPrič), Uradni list RS št. 81/06, 117/06, 110/07 in 30/18.

¹⁰ Zakon o odškodnini žrtvam kaznivih dejanj (ZOZKD), Uradni list RS št. 101/05, 114/06 in 86/10.

¹¹ Zakon o brezplačni pravni pomoči (ZBPP), Uradni list RS št. 96/04, 23/08, 15/14 in 19/15.

¹² Zakon o izvrševanju kazenskih sankcij (ZIKS), Uradni list RS št. 110/06, 76/08, 40/09, 9/11, 96/12, 209/12, 54/15, 11/18 in 200/20.

ZAKON O PREPREČEVANJU NASILJA V DRUŽINI¹³ vsebuje številne določbe, ki določajo pravice žrtev, pri čemer je potrebno opozoriti, da se ta zakon nanaša zgolj na žrtve družinskega nasilja. Ker so relevantne določbe tega zakona v veljavi dalj časa kot določbe Zakona o kazenskem postopku, je bilo tudi več časa, da so se realizirale pravice, ki jih opredeljujejo.

Direktiva se je v domače pravo delno prenesla z novelo zakona leta 2016 (ZPND-A). Zakon tako ureja pravico žrtve do spremljevalca, ki jo lahko spremlja v vseh postopkih, povezanih z nasiljem, in v postopkih, kjer je udeležen povzročitelj nasilja (7. člen). Za prisotnost spremljevalca oz. spremljevalke v omenjenih postopkih zadostuje, da žrtev pred pričetkom postopka ali v postopku izjavi, da jo določena oseba spremlja in da želi, da je v postopku prisotna. Zakon prav tako ureja pravico do zagovornika, ki v skladu s posebnimi predpisi štiti koristi žrtve v postopkih in aktivnostih, ki jo zadevajo (8. člen). Vzpostavlja tudi pravico do varstva identitete žrtve (9. člen) in pravico do varstva podatkov o žrtvi (9.a člen). Prav tako določa, da morajo organi in organizacije ter nevladne organizacije žrtvam zagotoviti ustrezne in pravočasne informacije o razpoložljivih podpornih storitvah in pravnih sredstvih v jeziku, ki ga razumejo (9.b člen). 10. člen zakona opredeljuje vlogo organov, organizacij in nevladnih organizacij. Poleg obveznosti zagotovitve vzajemnega obveščanja in podpore, omenjeni člen vzpostavlja tudi obveznost rednega izobraževanja strokovnih delavcev in delavk, zlasti izobraževanja o preprečevanju in odkrivanju nasilnih dejanj, pregonu, sojenju in izvrševanju sankcij za ta nasilna dejanja, o enakosti med ženskami in moškimi, potrebah in pravicah žrtev ter preprečevanju sekundarne viktimizacije.

Zakon o preprečevanju nasilja v družini opredeljuje tudi naloge centrov za socialno delo (CSD), ki zagotavljajo storitve po zakonu o socialnem varstvu. Cilj posredovanja centrov za socialno delo je odprava neposredne ogroženosti ter skrb za dolgoročno varnost žrtve, z odpravo vzrokov oziroma okoliščin, v katerih prihaja do nasilja, prek reševanja njenih socialnih in materialnih pogojev bivanja (14. člen).

ZAKON O SOCIALNEM VARSTVU¹⁴ prenaša Direktivo v delu, ki govori o podpori žrtvam kaznivih dejanj (14.a člen zakona). Podpora je zagotovljena žrtvam ne glede na to, ali so uradno prijavile kaznivo dejanje ali ne. Obsega strokovno podporo in strokovno svetovanje osebi, ki ji je bila s kaznivim dejanjem neposredno povzročena kakršna koli škoda. Strokovna podpora zajema prepoznavanje stiske upravičenca oz. upravičenke, seznanjanje in usmerjanje. Strokovno svetovanje in strokovna podpora se izvajata z namenom, da bi žrtvi kaznivega dejanja omogočili ustrezno psihološko, socialno in finančno izboljšanje položaja, v katerem se je znašla zaradi kaznivega dejanja.

Zakon določa, da je podpora žrtvam kaznivih dejanj organizirana kot javna služba in je torej brezplačna (42. in 100. člen), država pa mora zagotoviti mrežo javnih služb za podporo žrtvam kaznivih dejanj (43. člen).

¹³ Zakon o preprečevanju nasilja v družini (ZPND), Uradni list RS št. 16/08, 68/16 in 54/17.

¹⁴ Zakon o socialnem varstvu (ZSV), Uradni list RS št. 3/07, 23/07, 41/07, 61/10 in naslednji.

2.2 Zakonodaja, ki ureja pravice ljudi z oviranostjo

V slovenski zakonodaji ni enotne definicije družbenega onesposabljanja. Definicije so razdrobljene po več zakonih, vsak od njih pa ljudi z oviranostjo definira nekoliko drugače in jim zagotavlja različne pravice, ugodnosti in storitve. Tako morajo ljudje z oviranostjo zato, da so upravičeni do katere koli storitve oziroma ugodnosti, izpolnjevati posebne kriterije, ki so predpisani za posamezne pravice. Temeljno načelo pri tem je, da lahko oseba pravice uresničuje, če se jo na podlagi enega od zakonov spozna za ovirano oziroma če pridobi status invalida.

ZAKON O IZENAČEVANJU MOŽNOSTI INVALIDOV¹⁵ je bil sprejet leta 2010, po ratifikaciji Konvencije o pravicah invalidov. Ta zakon ljudem z oviranostjo zagotavlja enake možnosti in govori predvsem o odpravi diskriminacije, ki ljudem z oviranostjo onemogoča vključevanje v družbeno življenje. Cilj je, da bi bile javne službe, grajeni objekti, blago in storitve, informacije, komunikacija itd. dostopne vsem, ne glede na oviranost. Zakon definira invalidnost zelo splošno in podobno, kot jo definira konvencija. 3. člen zakona namreč opredeljuje invalide kot osebe z dolgotrajnimi telesnimi, duševnimi in senzoričnimi okvarami ter motnjami v duševnem razvoju, ki jih v povezavi z različnimi oblikami oviranosti lahko omejujejo pri tem, da bi lahko enako kot drugi polno in učinkovito sodelovali v družbi.

Drugi zakoni definirajo ljudi z oviranostjo v povezavi s specifično okoliščino ali ciljem, ki ga zasleduje zakon. **ZAKON O VOJNIH INVALIDIH**¹⁶ tako povezuje izvor in obstoj oviranosti z vojnimi razmerami. 1. člen zakona definira invalidnost kot najmanj 20% okvaro zdravja zaradi poškodbe ali bolezni, ki so jo povzročile oziroma so nanjo znatno vplivale vojne razmere. Definira jo torej kot absolutno škodo zdravju, pri čemer domneva, da je obstoj te škode okrnil sposobnost osebe, da si zagotovi osnovne življenjske potrebe oziroma da enakopravno sodeluje v družbi. V takih primerih za pridobitev statusa invalida in za uresničevanje pravic po tem zakonu ni potrebno izpolnjevanje drugih pogojev. Pravice po tem zakonu zagotavljajo žrtvam predvsem denarne ugodnosti in izjeme, zdravstveno oskrbo in funkcionalne oblike pomoči, nimajo pa neposrednega vpliva na kazensko pravo.

V zakonodaji, ki ureja pravice ljudi z oviranostjo, imajo velik pomen tudi zakoni, ki urejajo delo in zaposlovanje, povezano z družbenim onesposabljanjem. **ZAKON O POKOJNINSKEM IN INVALIDSKEM ZAVAROVANJU**¹⁷ ureja obvezno zavarovanje in omogoča pridobitev statusa invalida (zavarovanim) osebam, ki imajo zmanjšano zmožnost za pridobitev oziroma ohranitev delovnega mesta oziroma za poklicno napredovanje zaradi sprememb v njihovem zdravstvenem stanju, ki jih ni mogoče sanirati z zdravljenjem ali ukrepi medicinske rehabilitacije. Invalidnost po tem zakonu torej ni absolutna in ne temelji zgolj na poslabšanju zdravstvenega stanja osebe, temveč je priznana zgolj, če je poslabšanje zdravja dejansko vplivalo na delovne zmožnosti.

Zakon prav tako definira telesno okvaro (ta je pravno ločena od zakonskega pojma invalidnosti), ki pomeni izgubo, bistvenejšo poškodovanost ali znatnejšo onesposobljenost posameznih organov ali delov telesa, kar otežuje aktivnost organizma in zahteva večje napore pri zadovoljevanju življenjskih potreb, ne glede na to, ali ta okvara povzroča invalidnost ali ne.

¹⁵ Zakon o izenačevanju možnosti invalidov (ZIMI), Uradni list RS, št. 94/10, 50/14 in 32/17.

¹⁶ Zakon o vojnih invalidih (Zvoji), Uradni list RS, št. 63/95 in naslednji.

¹⁷ Zakon o pokojninskem in invalidskem zavarovanju (ZPIZ-2), Uradni list RS, št. 96/12 in naslednji.

Pravice po tem zakonu se uveljavljajo na podlagi zavarovanja in ponujajo širok spekter možnosti, povezanih z delom (premostitev, delo s krajšim delovnim časom, omejitve delovnih nalog, usposabljanje za drug poklic oziroma za drugo delovno mesto itd.). Poleg tega je oseba s statusom invalida oziroma telesne okvare upravičena do denarnih ugodnosti.

ZAKON O ZAPOSLOVNI REHABILITACIJI IN ZAPOSLOVANJU INVALIDOV¹⁸ določa, da lahko oseba pridobi status invalida, če jo Zavod Republike Slovenije za zaposlovanje prepozna kot osebo s trajnimi posledicami telesne ali duševne okvare ali bolezni, zaradi katerih ima zato bistveno manjše možnosti, da se zaposli ali ohrani zaposlitev. Namen tega zakona je poskrbeti za večjo zaposljivost ljudi z oviranostjo in da se z umikom preprek in vzpostavitvijo enakih možnosti ustvari pogoje, ki jim bodo omogočali enakopravno sodelovanje na trgu dela. Zakon ne določa denarnih ugodnosti, temveč zgolj omenja zagotovitev denarnega prejemka za čas trajanja poklicne rehabilitacije, kar že predstavlja predmet kritike, saj ta določba omogoča pridobitev statusa invalida, ne da bi bila osebi, ki se težko prebija na trgu dela, hkrati zagotovljena tudi določena denarna podpora.

Najnovejši in najmodernejši zakon, ki ureja pravice ljudi z oviranostjo, je **ZAKON O SOCIALNEM VKLJUČEVANJU INVALIDOV**.¹⁹ Ta je začel veljati leta 2019 in nadomestil Zakon o družbenem varstvu duševno in telesno prizadetih oseb. Skladno z novim zakonom lahko status invalida pridobijo odrasli, ki trpijo za zmernimi, težjimi ali težkimi motnjami v duševnem razvoju, osebe z avtističnimi motnjami, ki imajo hudo obliko neprilagojenega vedenja, gluhoslepe osebe, osebe z zmerno do hudo možgansko poškodbo ali okvaro in najtežje gibalno ovirane osebe, in sicer pod pogojem, da je do invalidnosti prišlo pred odraslostjo (pred 18. letom, oziroma če se je oseba izobraževala in usposabljala, do 26. leta).

Ta zakon zagotavlja varstvo osebam s trajnimi prirojenimi ali pridobljenimi okvarami, ki se zaradi invalidnosti ne morejo socialno vključevati v skupnost brez storitev socialnega vključevanja oziroma ne morejo samostojno skrbeti zase.

Čeprav zakon temelji na socialnem modelu družbenega onesposabljanja, obstaja na področju zaščite ljudi z oviranostjo resno pomanjkanje širše definicije, ki bi vključevala širši spekter ljudi, še posebej ljudi s psihosocialno oviranostjo, in jim omogočila takšen dostop do pravic, kot ga imajo drugi ljudje z oviranostjo.

Zaradi različnih definicij družbenega onesposabljanja v slovenski zakonodaji morajo biti za to, da lahko oseba pridobi in uresničuje pravice do storitev in ugodnosti, izpolnjeni različni pogoji. Vsi statusi invalidnosti ne prinašajo denarnih ugodnosti, zaradi česar obstajajo razlike med ljudmi z različnimi oblikami oviranosti, kar krši ustavno pravico do enakosti in socialne varnosti. To se še posebej odraža pri obravnavi ljudi s psihosocialno oviranostjo. Ministrstvo za delo, družino, socialne zadeve in enake možnosti je namreč zavzelo stališče, da ljudje s težavami z duševnim zdravjem niso ljudje z oviranostjo, saj naj bi bile težave z duševnim zdravjem bolezni, ki se lahko zdravi, in tako ne predstavljajo trajnega stanja, ki se ne more izboljšati, kar je po njihovem mnenju temeljni element družbenega onesposabljanja. Varuh človekovih pravic je zavzel nasprotno stališče in navedel, da bi se morale osebe s psihosocialnimi težavami obravnavati kot ljudi z oviranostjo ter da bi morale uživati zaščito po konvenciji in zakonu, če je duševna oziroma psihosocialna oviranost dolgoročna in vpliva na posameznikovo sposobnost, da polno in učinkovito sodeluje v družbi.²⁰

¹⁸ Zakon o zaposlitveni rehabilitaciji in zaposlovanju invalidov (ZZRZI), Uradni list RS, št. 16/07 in naslednji.

¹⁹ Zakon o socialnem vključevanju invalidov (ZSVI), Uradni list RS, št. 30/18.

²⁰ Varuh človekovih pravic, 'Vsi so enaki, le da so nekateri malo bolj'.

Leta 2021 je varuh človekovih pravic poudaril, da mora biti zakonodaja na področju socialnega varstva ljudi z oviranostjo, ki ne morejo delati, poenotena in usklajena z modernejšim pristopom, ki bi temeljil na socialnem modelu družbenega onesposabljanja, in da mora biti za preprečitev zlorabe definicije sprejeta ustrezna pravna podlaga. Varuh je prav tako poudaril, da bi morale biti osebe s psihosocialnimi težavami na primeren način vključene v zaščito ljudi z oviranostjo, saj težko pridobijo uradni status invalida ter z njim povezane ugodnosti in pravice.^{21.}

Znotraj slovenskega kazenskega prava ne obstaja posebna definicija, ki bi opredeljevala ljudi z oviranostjo. Zakon o kazenskem postopku, Kazenski zakonik in Sodni red^{22.} namreč ne vsebujejo definicije družbenega onesposabljanja ter ne opredeljujejo posebno ogroženih skupin (z izjemo mladoletnikov). Zakon o kazenskem postopku sicer določa, da se pri individualni oceni posebej upoštevata starost in morebitna invalidnost oškodovanca (143.č člen). Zakon o preprečevanju nasilja v družini pa podobno določa, da so starejše osebe in invalidi ter osebe, ki zaradi osebnih okoliščin niso sposobne skrbeti zase, deležne posebne skrbi pri obravnavanju nasilja in zagotavljanju pomoči žrtvam (4. člen).

Čeprav imamo v slovenskem pravnem sistemu več definicij družbenega onesposabljanja in morajo biti za uresničevanje posamezne pravice izpolnjeni določeni pogoji, je bolje, da se definicij in kriterijev opredelitve družbenega onesposabljanja ne vključuje v urejanje pravic žrtev. Na ta način se namreč izognemo postavljanju omejitev glede uveljavljanja teh pravic, pravica do zaščite pa lahko tako temelji na posameznikovih ali posamezničnih dejanskih potrebah, in ne na pridobitvi uradnega statusa invalida.

^{21.} Ibid.

^{22.} Sodni red, <http://www.pisrs.si/Pis.web/pregledPredpisa?id=DRUG4076>

3. Prenos in izvajanje Direktive EU o pravicah žrtev kaznivih dejanj

Direktiva o pravicah žrtev kaznivih dejanj, ki je bila sprejeta 25. oktobra 2012 in določa minimalne standarde pravic žrtev, je za države članice pravno zavezujoč dokument na področju zagotavljanja temeljnih pravic, podpore in zaščite žrtvam kaznivih dejanj. Ker se Direktive v državah EU ne uporabljajo neposredno, jih je potrebno prenesti v nacionalno zakonodajo. V tem poglavju predstavljamo kritični pregled zakonov, ki so prenesli Direktivo v nacionalno zakonodajo, s poudarkom na uveljavljanju pravic iz Direktive v okviru Zakona o kazenskem postopku (ZKP), ki najbolj natančno ureja pravice žrtev.

3.1 Zakoni, ki prenašajo Direktivo

V 27. členu Direktive je določeno, da jo morajo države članice prenesti v nacionalno zakonodajo (t. j. uveljaviti zakone in druge predpise) do 16. novembra 2015. Študija, ki jo je decembra 2017 izvedla Služba Evropskega parlamenta za raziskave, je razkrila, da samo dve državi članici Direktive nista v celoti prenesli v nacionalno zakonodajo; ena od teh dveh držav je bila Slovenija.²³

Slovenija je v letu 2016 spremenila Zakon o preprečevanju nasilja v družini²⁴, v katerem ureja pravico žrtev do spremljevalca, ki lahko žrtev spremlja v vseh postopkih, povezanih z nasiljem in v postopkih, kjer je udeležen povzročitelj nasilja (7. člen). Uvaja pravico do varstva identitete žrtve (9. člen) in pravico do varstva podatkov o žrtvi (9.a člen) ter pravico do informacij o razpoložljivih podpornih storitvah in pravnih sredstvih v jeziku, ki ga žrtev razume (9.b člen). 10. člen določa obveznost rednega izobraževanja strokovnega osebja o potrebah in pravicah žrtev ter preprečevanju sekundarne viktimizacije. Zakon o preprečevanju nasilja v družini sicer uspešno prenaša in določa nekatere pravice žrtev, ki jih ureja Direktiva, vendar je zaščita omejena le na žrtve nasilja v družini.

Leta 2018 je bil spremenjen Zakon o izvrševanju kazenskih sankcij²⁵, ki je uvedel pravico žrtve (po zakonu: oškodovanca), da je na lastno zahtevo obveščena o odhodu pripornika oziroma obsojenca iz zapora ali drugega zavoda, t. j. obveščena o izpustitvi ali pobegu (ZIKS-1G, 18. in 30.b člen). Zakon o izvrševanju kazenskih sankcij je tem žrtvam omogočil boljšo zaščito. Postavlja pa se vprašanje ustrezne formulacije teh določb, saj je žrtev o odhodu, izpustitvi ali pobegu obdolženca obveščena le na lastno zahtevo. To neustrezno formulacijo nekoliko omili četrti odstavek 30.b člena, ki navaja, da mora sodišče, ko obsojenec začne prestajati kazen, oškodovanca, ki take zahteve ni vložil, obvestiti o njegovi pravici do obveščeni in možnosti vložitve zahteve. Kljub temu bi morala imeti žrtev pravico do obveščeni o izpustitvi, odhodu ali pobegu obdolženca, ne da bi to posebej zahtevala.

8. novembra 2018 je Evropska komisija Sloveniji poslala obrazloženo mnenje, v katerem jo je pozvala k ustreznemu izvajanju Direktive. Kmalu za tem, marca 2019, je Državni zbor Republike Slovenije sprejel novelo Zakona o kazenskem postopku²⁶, ki je opisana v posebnem podpoglavju, saj je s tem zakonom opredeljena večina pravic žrtev.

²³ European Parliamentary Research Service, *The Victims' rights Directive 2012/29/EU Implementation Assessment* (December 2017) <[www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/STUD/2017/611022/ EPRS_STU \(2017\)611022_EN.pdf](http://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/STUD/2017/611022/ EPRS_STU (2017)611022_EN.pdf)> dostopno 5. oktobra 2021.

²⁴ Zakon o preprečevanju nasilja v družini ZPND-A, Uradni list RS, št. 11/2018.

²⁵ Zakon o izvrševanju kazenskih sankcij ZIKS-1G, Uradni list RS, št. 22/2019

²⁶ Zakon o kazenskem postopku ZKP-N, Uradni list RS, št. 22/2019

Kmalu je sledila sprememba Zakona o socialnem varstvu²⁷, ki je vzpostavila brezplačno in dostopno mrežo podpore za vse žrtve kaznivih dejanj ter uvedla podporne storitve skladno s cilji in namenom Direktive. Pred to spremembo zakonodaja ni sistematično urejala podpore žrtvam kaznivih dejanj.

3.2 Uresničevanje pravic žrtev v Zakonu o kazenskem postopku

Direktiva EU o pravicah žrtev kaznivih dejanj celostno ureja položaj žrtev kaznivih dejanj, pri čemer posebno pozornost namenja ranljivim žrtvam. Z Direktivo je usklajen spremenjeni Zakon o kazenskem postopku. Vsebinsko so določbe zakona zelo primerljive z Direktivo in dosegajo zahtevani minimalni standard na področju zaščite in podpore žrtvam kaznivih dejanj.

Nekatere pravice žrtev, ki jih ureja Direktiva, so bile že pred njenim prenosom vključene v določbe Zakona o kazenskem postopku. Ena od teh je pravica do zaslišanja, saj je Zakon o kazenskem postopku že zagotavljal pravici oškodovanca do sodelovanja na obravnavi in do predlaganja dokazov (59., 54., 64., 236., 240. člen ZKP). Pravico do pravne pomoči sta delno že zagotavljala 65. člen Zakona o kazenskem postopku in Zakon o brezplačni pravni pomoči. A pravni okvir, ki ureja pravico do pravne pomoči, je še vedno neustrezen. Glavno merilo za izpolnjevanje pogojev po Zakonu o brezplačni pravni pomoči je materialni položaj prosilca oz. prosilke in njegovih oz. njenih družinskih članov in članic. Prag je določen kot dvakratni znesek denarne socialne pomoči, vendar to še ne pomeni, da ljudje z oviranostjo dosegajo merila upravičenosti. Ker so invalidnine nizke, imajo sicer za to velike možnosti, a je doseganje meril odvisno tudi od drugih dohodkov osebe z oviranostjo in ostalih družinskih članov in članic ter njihovega premoženja. Še bolj problematično je, da je postopek pridobivanja brezplačne pravne pomoči dolgotrajen in administrativno zapleten, kar velja predvsem za osebe s psihosocialno oviranostjo (obrazec je zelo zapleten, prosilci in prosilke imajo težave pri predložitvi dokazil). Dodatna ovira je dejstvo, da ni specializiranih pravnih zastopnikov oz. zastopnic, ki bi žrtve z oviranostjo zastopali v kazenskih zadevah. Odvetniki oz. odvetnice, ki zastopajo žrtve, nimajo ustreznega znanja in izkušenj, zato je ustreznost zastopanja žrtev odvisna od občutljivosti in prilagodljivosti posameznega odvetnika oz. odvetnice. Obstajati bi morala sistemska rešitev, ki bi zagotovila ustrezno usposabljanje in specializacijo za odvetnike in odvetnice, ki zastopajo žrtve v kazenskih zadevah.

Že pred Direktivo je nacionalna zakonodaja zagotavljala pravico do povračila stroškov (92. člen ZKP) in pravico do odločitve o odškodnini (vložitve premoženjskoprnega zahtevka) v kazenskem postopku (52. in 100.–116. člen ZKP ter 76. člen Kazenskega zakonika). Pravica do varstva zasebnosti se je že uresničevala z možnostjo izključitve javnosti iz postopka in zaupnosti podatkov (240.a, 295. in 331. člen ZKP). Prav tako so bile že ustrezno urejene pravice žrtev, ki prebivajo v drugi državi članici. Sodelovanje med pristojnimi organi držav članic in medsebojno izmenjavo informacij ureja predvsem Zakon o sodelovanju v kazenskih zadevah z državami članicami Evropske unije²⁸, delno pa je vprašanje rešeno tudi v 146. členu Zakona o kazenskem postopku, ki govori o naznanitvi kaznivega dejanja, in v 244.a členu, ki se nanaša na uporabo videokonference.²⁹

²⁷ Zakon o socialnem varstvu ZSV-I, Uradni list RS, št. 28/2019

²⁸ Zakon o sodelovanju v kazenskih zadevah z državami članicami Evropske unije (ZSKZDČEU-1), Uradni list RS, št. 48/2013 in naslednji.

²⁹ Tina Bučar, 'Direktiva 2012/29/EU o določitvi minimalnih standardov na področju zaščite žrtev kaznivih dejanj in njena implementacija' (magistrsko delo, Univerza v Ljubljani 2019).

Nekatere pravice žrtev so bile v določeni meri že vključene v Zakon o kazenskem postopku, a jih je bilo potrebno preformulirati. Z novelo 8. člena tega zakona, ki ureja pravico strank, prič, osumljencev in drugih udeležencev v postopku do uporabe svojega jezika pri preiskovalnih in drugih sodnih dejanjih ali na glavni obravnavi, smo primerneje prenesli pravico do tolmačenja in prevajanja iz 7. člena Direktive. 8. člen zakona zdaj zaradi jasnosti navaja, kateri dokumenti so za oškodovanca bistveni pri pisnem prevodu (vabila, sklepi o zavrženju kazenske ovadbe, sklepi o zavrženju ali zavrnitvi zahteve za preiskavo, sklepi o ustavitvi postopka, sklepi o zavrženju obtožnega akta, sodbe in pouk o pravici prevzeti oziroma nadaljevati pregon).

Skladno z zahtevami 5. člena Direktive je bil oblikovan nov, 147.a člen Zakona o kazenskem postopku, ki ureja pravice oškodovancev ob podaji ovadbe (pravica oškodovanca do izdaje pisnega potrdila o izdaji ovadbe in brezplačnega prevoda) in je *lex specialis* v zvezi z 8. členom zakona (glede zagotavljanja jezikovne pomoči).³⁰ 147.a člen določa, da morajo državni tožilec, sodišče in policija oškodovanca, ki je podal kazensko ovadbo, poučiti o njegovi pravici do pridobitve pisnega potrdila o izdaji ovadbe. Oškodovancu, ki ne govori ali ne razume jezika v uradni rabi, je treba zagotoviti potrebno jezikovno pomoč osebe, ki poleg jezika v uradni rabi razume in govori tudi jezik, ki ga razume in govori oškodovanec, ter je pripravljena spoštovati zaupnost v komunikaciji.³¹ Ta določba je jezikovno in pomensko sicer pravilno oblikovana, saj govori o pravici do potrebne jezikovne pomoči žrtvi³², ki ne govori in ne razume uradnega jezika. Zato bi lahko potrebno jezikovno pomoč razlagali širše in vključevali tudi neverbalne, alternativne in nadomestne oblike komunikacije in ne le tradicionalne oblike prevajanja. Vendar je to potrebno še uresničiti, saj so lahko berljiva (lahko branje) in druga dostopna gradiva še vedno zelo redka³³ in praktično ni specializiranih strokovnjakov oz. strokovnjakinj za komuniciranje, ki bi pomagali pri nebesednih in drugih oblikah alternativne komunikacije med uradniki in uradnicami ter ljudmi z oviranostjo, zlasti tistimi s psihosocialno in intelektualno oviranostjo.

144. člen Zakona o kazenskem postopku uvaja pomembne novosti pri izvajanju Direktive (2., 22., 23. člen), in sicer v smislu opredelitve pojma oškodovanca, ki ga dodatno razširi na nekatere družinske člane osebe, katere smrt je bila neposredna posledica kaznivega dejanja. Dodatno 144. člen uvaja pojem oškodovanca s posebnimi potrebami po zaščiti, ki je opredeljen kot oškodovanec, čigar osebna ali premoženjska pravica je s kaznivim dejanjem znatno prekršena, pa zaradi njegovih osebnih značilnosti ali ranljivosti, zaradi narave, teže ali okoliščin kaznivega dejanja ali zaradi ravnanja obdolženca ali oškodovanca v predkazenskem oziroma kazenskem postopku in izven njega obstaja posebna potreba po varstvu oškodovančeve osebnostne celovitosti pri posameznih dejanjih v predkazenskem in kazenskem postopku. To je izjemno pomembno, saj določa, da je oviranost oz. invalidnost v kazenskem postopku prepoznana kot okoliščina ranljivosti in kot taka podlaga za priznanje posebnega varstva.

Spremenjeni četrti odstavek 65. člena zakona, ki uresničuje 3. člen Direktive (pravica razumeti in biti razumljen), določa, da je lahko v predkazenskem in kazenskem postopku ob mladoletnem oškodovancu, ob oškodovancu, ki je žrtev nasilja, ali ob drugem oškodovancu, če to terjajo narava in teža kaznivega dejanja, njegove osebne okoliščine ali stopnja njegove ogroženosti, oseba, ki si jo oškodovanec sam izbere, razen če bi bilo to v nasprotju z interesi uspešne izvedbe predkazenskega ali kazenskega postopka ali koristmi oškodovanca. Pomembna sprememba je v tem, da se je s to

³⁰ 5. člen določa da mora biti potrdilo izdano na zahtevo žrtve.

³¹ [Jasmina Potrč, Večina določb novele ZKP-N se začne uporabljati čez pol leta, IUS-INFO Portal, 11.4.2019](#)

³² In ne zgolj "prevoda".

³³ A. To., 'Lahko branje in dostopnost informacij za vse. Intervju z Zagovornikom načela enakosti Miho Lobnikom' (RtvSlo Dostopno, 11 June 2020) <www.rtvlo.si/dostopno/clanki/lahko-branje-in-dostopnost-informacij-za-vse/526848?fbclid=IwAR2ziOQjeIGDkxfvR4sMchv-nZDRIAWJn85SrHjw3O7WHrxhAua3f7amkWG> dostopno 14. septembra 2021.

novelo razširil krog žrtev (oškodovancev), ki jim je dovoljen spremljevalec oz. spremljevalka, ki mu oz. ji zaupajo; spremljevalec ali spremljevalka se omogoči na podlagi osebnih okoliščin žrtve, kamor lahko sodi tudi oviranost oz. invalidnost.

Pravica, da žrtev spremlja zaupna oseba, je izjemno pomembna. Pozitivno je, da predpisi ne postavljajo omejitev, kdo je lahko ta zaupna oseba – lahko je družinski član ali članica, prijatelj ali prijateljica, predstavnik ali predstavnica nevladne organizacije ali kdo drug. Vendar je lahko ta pravica v praksi okrnjena, saj zaupna oseba oz. spremljevalec ali spremljevalka ne more biti oseba, ki sodeluje ali bo sodelovala v kazenskem postopku, ker se šteje, da je to v nasprotju z interesi uspešne izvedbe postopka, ki je osredotočen na iskanje materialne resnice. To je še posebej očitno v primerih nasilja v družini, kjer bo družinski član oz. članica, ki mu oz. ji žrtev najbolj zaupa, verjetno priča v postopku, in zato ne more biti spremljevalec oz. spremljevalka. Druga zadeva, ki jo je treba izpostaviti, je, da spremljevalec ali spremljevalka oz. zaupna oseba nima uradnega statusa in ni aktivni udeleženec v postopku. Poleg tega med postopkom ne sme govoriti ali posredovati v pomoč žrtvi, kar vključuje pomoč pri komunikaciji. O vlogi spremljevalca ali spremljevalke oz. zaupne osebe bi lahko zato ponovno razmislili, saj bi bila tovrstna pomoč lahko neprecenljiva, saj se spremljevalec oz. spremljevalka zaveda posebnih individualnih potreb žrtve in zna pristopiti k oviram, s katerimi se žrtev sooča med postopkom, ali jih celo odstraniti.

Za razliko od zaupne osebe imajo uradni status v kazenskem postopku skrbniki žrtve z odvzeto poslovno sposobnostjo. Na podlagi 64. člena Zakona o kazenskem postopku je v primeru, da je oškodovanec mladoletna oseba ali oseba, ki ni poslovno sposobna, vse izjave in vsa dejanja, ki jih je po tem zakonu upravičen podajati oziroma opravljati oškodovanec, upravičen podajati oz. opravljati njegov zakoniti zastopnik (pri polnoletnih osebah, ki nimajo poslovne sposobnosti, je to skrbnik).

Čeprav Zakon o kazenskem postopku torej načeloma zagotavlja enakopravno udeležbo ljudi z oviranostjo, temu načelu ne ustrezata institut skrbništva in položaj skrbnika. Poleg tega lahko institut skrbništva, ki je namenjen varovanju interesov in koristi najbolj ranljivih ljudi z oviranostjo, žrtev izključi iz postopka, saj je njen skrbnik upravičen do dajanja izjav in izvedbe vseh procesnih dejanj v njenem imenu in namesto nje. To je v neposrednem nasprotju ne le z Direktivo, temveč tudi z 12. členom Konvencije o pravicah invalidov. Skrbništvo nad polnoletnimi osebami urejata Zakon o nepravdnem postopku³⁴ in Družinski zakonik³⁵, ki dovoljujeta odvzem poslovne sposobnosti, vključno s poslovno in procesno sposobnostjo oseb s psihosocialno in/ali intelektualno oviranostjo. Glavna težava je, da država skrbnike obravnava kot obliko podpore, čeprav so imenovani za nadomestne odločevalce ljudi z oviranostjo na različnih področjih življenja³⁶, kar je v nasprotju z glavnimi načeli pravic, ki jih zagotavljata konvencija in Direktiva.

Pravica do informacij od prvega stika s pristojnim organom (4. člen Direktive) je bila uvedena z novim 65.a členom Zakona o kazenskem postopku, ki v 1. odstavku podrobneje določa informacije, ki jih je potrebno oškodovancem posredovati ob prvem stiku s pristojnim organom v predkazenskem ali kazenskem postopku:

- brezplačna zdravstvena, psihološka in druga pomoč ter podpora;
- zaščitni in drugi ukrepi za zagotavljanje osebne varnosti (kot npr. prepovedi približevanja);

³⁴ Zakon o nepravdnem postopku ZNP-1, Uradni list RS, št. 16/2019.

³⁵ Družinski zakonik DZ, Uradni list RS, št. 15/17 in nadaljnji.

³⁶ To je zabeležil tudi Odbor za pravice invalidov, Sklepne ugotovitve glede uvodnega poročila Slovenije, sprejete na 386. srečanju 5. marca 2018, dostopno na: <http://docstore.ohchr.org/SelfServices/FilesHandler.ashx?enc=6QkG1d%2FPPRiCAqhKb7yhsvV%2Bq2wB82cxwrVotBOWJsoWAUSWNqtykKMEtURxvZ0CNkBX8rxlf9hTyugdQKLO5L6%2F50srzEUsgCntqOX4Avdq8G5T0e%2BINO1%2FAWIH8BHG>

- brezplačna pravna pomoč;
- pomoč in ukrepi po zakonu, ki ureja preprečevanje nasilja v družini (npr. varovanje identitete žrtve, prenos stanovanja v skupno rabo);
- plačilo in povračilo stroškov ter možnosti za povrnitev škode; tolmačenje in prevajanje;
- kontaktna oseba in spremljevalec (zaupna oseba); in
- druge pravice iz prvega odstavka tega člena.

Obseg in vrsta informacij sta odvisna od osebnih značilnosti in ranljivosti oškodovanca, njegovih posebnih potreb po zaščiti, narave, teže in okoliščin kaznivega dejanja ter faze predkazenskega ali kazenskega postopka (2. odstavek).

Obveznost posredovanja informacij o pravici žrtev ob prvem stiku je naložena vsem pristojnim organom v predkazenskem ali kazenskem postopku. Obveznost so dolžni izpolnjevati policija, tožilstvo in sodišče. Vendar ni določb, ki bi zahtevale, da te informacije posredujejo v pisni obliki. To je vsekakor pomanjkljivost, ki vpliva na vse žrtve, predvsem pa žrtve s psihosocialno in intelektualno oviranostjo, ki morda ne bodo sposobne v celoti razumeti vseh pravic, ki so jim bile predstavljene ustno, in/ali se jih vseh spomniti. Na razpolago je brošura³⁷, v kateri so našteje pravice žrtev in jo je mogoče izročiti (in se jo običajno tudi izroči) žrtvam ob prvem stiku, vendar je ta brošura prenatrpana in preveč zapletena ter zato za uporabnika in uporabnico neprijazna in neprimerna.

Skladno s 65.a členom (3. odstavek) Zakona o kazenskem postopku ima žrtev tudi pravico do prejemanja informacij o stanju predkazenskega ali kazenskega postopka in pravnomočnih sodb, če zanje zaprosi ali če tako določa zakon. Zaradi zagotavljanja osebne varnosti lahko oškodovanec zaprosi tudi za obveščanje o izpustitvi ali pobegu osumljenca ali obdolženca iz hišnega pripora ali iz pripora (4. odstavek), kar je skladno s pravicami, ki jih določa Direktiva (6. člen). Zakonodajca ureja pravico žrtve do obveščeniosti o izpustitvi ali pobegu storilca kaznivega dejanja v dveh ločenih zakonih. Toda oba zakona določata, da se ta pravica prizna na zahtevo žrtve, kar je neprimerno. Zakon o izvrševanju kazenskih sankcij ureja pravico po tem, ko je sodni postopek končan in obsojeni začne prestajati kazen. Kot že omenjeno, 30.b člen izrecno zavezuje sodišče, da oškodovanca v osmih dneh po prejemu obvestila, da je obsojenec nastopil kazen zapora, seznaniti s to pravico in možnostjo vložitve takšne zahteve. Vendar pa 65.a člen Zakona o kazenskem postopku ostaja zelo problematičen, saj je pravica žrtve do obveščeniosti pogojena z vložitvijo zahteve, prav tako pa piše, da se ta informacija lahko zavrne, če bi bil osumljenec ali obdolženec zaradi tega lahko ogrožen (4. odstavek).

Eno najpomembnejših pravic je uvedel nov 143.č člen Zakona o kazenskem postopku, ki določa, da pristojni organ v predkazenskem oziroma kazenskem postopku, če je to mogoče, oceni stopnjo oškodovančeve izpostavljenosti sekundarni in ponovni viktimizaciji, ustrahovanju in maščevanju (individualna ocena, kot zahteva 22. člen Direktive), da se ugotovi obstoj posebnih potreb po zaščiti že pri prvem stiku z žrtvijo. Pri individualni oceni je treba posebej upoštevati starost in morebitno invalidnost oškodovanca ter okoliščine kaznivih dejanj, izvršenih zaradi predsodkov, diskriminacije, izkoriščanja ali iz sovraštva; kaznivih dejanj s prvinami nasilja ali zoper spolno integriteto ter kaznivih dejanj s prvinami terorizma, trgovine z ljudmi, in kaznivih dejanj, izvršenih v hudodelski združbi. Če je žrtev mladoletna, se vedno domneva, da potrebuje posebno zaščito. Poleg tega se Direktiva (24. člen) izvaja tudi s spremenjenim 64. členom Zakona o kazenskem postopku v zvezi z domnevo, da je oškodovanec mladoleten, če je njegova starost nejasna in obstaja verjetnost, da gre za mladoletno osebo.

³⁷. Dostopno na <https://www.gov.si/assets/ministrstva/MP/obrazci-odskodnine-zrtvam/Publikacije-pravice-zrtev-KD/Pravice-zrtev-v-kazenskem-postopku-slo.pdf>

Čeprav je namen pravice do individualne ocene zagotoviti podporo in omogočiti žrtvam z oviranostjo, da uveljavljajo svojo pravico do sodelovanja v pravosodnem sistemu, ima lahko individualna ocena v praksi negativne učinke, saj lahko postane vzvod za obvladovanje tveganja in zagotavljanja zaščite, namesto da bi ljudem z oviranostjo olajšala sodelovanje v postopku. To lahko ustvari še več ovir. Pomisleki glede varnosti in zaščite žrtev bi na primer lahko odvrnili žrtev od sodelovanja v kazenski zadevi ali ji to celo preprečili, zato da bi se izognila dodatni stiski. Zato je ključnega pomena, da se individualna ocena izvede temeljito in strokovno z maksimalno vključenostjo žrtve ter ob upoštevanju njenega mnenja in oviranosti. Vendar pa ni posebnih določb o tem, kako izvesti takšno oceno. Delovna skupina Ministrstva za pravosodje je sestavila vprašalnik v pomoč policiji ali tožilstvu pri izvajanju individualne ocene. Policist oz. policistka opravi oceno tako, da žrtvi zastavi niz vprašanj, oceni okoliščine v vsakem posameznem primeru in na podlagi pridobljenih točk oceni, ali je stopnja ogroženosti nizka, visoka ali zelo visoka. Vendar število točk ne zavezuje uradnih oseb pri odločanju za ali proti izvajanju posebnih zaščitnih ukrepov. To je le orodje, ki jim pomaga pri izvedbi ocene. Individualno oceno je potrebno posodobiti, če se okoliščine spremenijo. Ob prvi oceni oziroma posodobitvi ocene je mogoče pridobiti tudi mnenje centra za socialno delo.

Pravica do zaščite in pravica do izogibanja stiku med žrtvijo in storilcem (18. in 19. člen Direktive) sta bili delno uveljavljeni že v naslednjih členih Zakona o kazenskem postopku: v 141.a členu (pravica do osebne varnosti), 240. členu (zaslišanje mladoletne osebe ob pomoči strokovne osebe), 240.a členu (ukrepi za zaščito prič, kot je ohranjanje posameznih podatkov in dejstev v tajnosti, zaslišanje priče s pomočjo tehničnih sredstev, kot je naprava za popačenje glasu ali zaščitna stena), 244.a členu (zaslišanje prek videokonference). Skladno s 178. členom zakona lahko preiskovalni sodnik ali sodnica obdolženca odstrani z obravnave zaradi zaščite priče. Spremenjeni 65. člen zakona v 5. odstavku določa, da organ, ki vodi predkazenski in kazenski oškodovancu omogoči, da ne pride do neželene stika z osumljencem ali obdolžencem, razen če je stik nujno potreben zaradi uspešne izvedbe predkazenskega ali kazenskega postopka.

Pravica do zaščite žrtev med kazenskimi preiskavami (20. člen Direktive) je posredno uveljavljena v 147. členu zakona, ki ureja hitro ukrepanje v zvezi z ovadbo. To zagotavlja hitro izvedbo postopka in, da so oškodovanci v najkrajšem možnem času in brez nepotrebnih zamud zaslišani pred preiskovalnim sodnikom. Vendar ni bilo spremembe 234. člena zakona, ki bi urejala zaslišanje prič, in ni posebnih pravil, ki bi zaslišanja zmanjšala na minimum.³⁸ Po drugi strani je bil spremenjen 264. člen zakona, tako da v primerih telesnih poškodb izvedenec oškodovanca pregleda le, če je to nujno potrebno, sicer pa pregled temelji na zdravstveni dokumentaciji ali drugih podatkih v spisih. Pri pregledu je treba spoštovati telesno in duševno celovitost oškodovanca oz. oškodovanke. Čeprav je zmanjševanje izpostavljenosti žrtve pregledom in ocenam dobrodošlo, se sistemske spremembe in politike ne bi smele ujeti v past, ki temelji na medicinskem modelu, da je zdravniška ocena žrtve ustrezna, zadostna in primerna.

Glede »oškodovanca s posebnimi potrebami« je v 5. odstavku 240. člena novele Zakona o kazenskem postopku navedeno, da se lahko zaslišanje priče, ki je oškodovanec s posebnimi potrebami po zaščiti, izvede glede na njene osebne okoliščine s pomočjo strokovnjaka oziroma strokovnjakinje ustrezne stroke, navzoča pa je lahko tudi oseba, ki jo priča sama izbere, razen če bi bilo to v nasprotju z interesi uspešne izvedbe predkazenskega ali kazenskega postopka ali koristmi priče. Šesti odstavek določa, da se zaslišanje priče, ki je oškodovanec s posebnimi potrebami po

³⁸ Tina Bučar, 'Direktiva 2012/29/EU o določitvi minimalnih standardov na področju zaščite žrtev kaznivih dejanj in njena implementacija' (magistrsko delo, Univerza v Ljubljani 2019) str. 42.

zaščiti, lahko opravi v posebej prilagojenih prostorih. Enako velja za zaslišanje priče, ki je mlajša od 15 let in je bila oškodovanec kaznivega dejanja iz tretjega odstavka 65. člena tega zakona, razen če to ni potrebno iz opravičljivih razlogov, ki jih mora sodišče posebej obrazložiti. Posebej prilagojeni prostori, tako imenovane varne sobe, že obstajajo in so namenjeni zaslišanju otrok v kazenskih postopkih. Takšne prostore imajo centri za socialno delo, sodišča in nevladne organizacije. To so manj formalno opremljeni prostori z udobnim pohištvo, igračkami in knjigami, ki bi se v ustreznih primerih lahko uporabljali tudi kot prilagojeni prostori za zaslišanja ali zaslišanja žrtev z oviranostjo.

Dodatna pravica je določena v 331. členu Zakona o kazenskem postopku, po katerem na glavni obravnavi ni dovoljeno neposredno zaslišanje oseb, mlajših od 15 let, ki so bile oškodovanci kaznivih dejanj iz tretjega odstavka 65. člena tega zakona. V takih primerih mora sodišče odločiti, da se prebere zapisnik o njihovem prejšnjem zaslišanju. Ta pravica se po potrebi razširi na druge mladoletne oškodovance in tudi na oškodovance s posebnimi potrebami po zaščiti. Ti členi Zakona o kazenskem postopku uspešno uresničujejo pravice iz 20., 23. in 24. člena Direktive.

Dvanajsti člen Direktive določa, da bi morali biti zagotovljeni in na voljo ukrepi za zaščito žrtev pred sekundarno in ponovno viktimizacijo, pred ustrahovanjem in pred maščevanjem, ki se uporabljajo pri zagotavljanju katerih koli storitev poravnalne pravičnosti. V slovenskem kazenskem sistemu so to poravnalni in odloženi postopki pregona, ki jih je urejal že Zakon o kazenskem postopku, a so bili z uveljavitvijo Direktive nekoliko spremenjeni.³⁹ Zdaj 161.a člen tega zakona ureja možnost postopka poravnave, če se oškodovanec strinja. S soglasjem oškodovanca lahko državni tožilec oz. tožilka kazenski pregon odloži tudi, če je osumljenec pripravljen ravnati po navodilih državnega tožilca oz. tožilke in izpolniti določene naloge, s katerimi se zmanjšajo oziroma odpravijo škodljive posledice kaznivega dejanja (162. člen ZKP). Rezultat uspešne poravnave ali odloženega pregona je zavrženje ovadbe, kar pomeni, da oškodovanec ne more nadaljevati pregona in mora biti o tej posledici izrecno obveščen. Oškodovancu je treba zagotoviti tudi potrebne informacije o poteku postopka, mogočem izidu in pomenu ter morebitnih drugih posledicah možnih odločitev, preden pristane na katerega koli od postopkov, kar je dodatno urejeno v 163.a členu zakona.

Pravice žrtev, urejene v 8. in 9. členu Direktive EU o pravicah žrtev kaznivih dejanj, v Zakonu o kazenskem postopku niso neposredno urejene, saj se zakon nanaša na predpise, ki urejajo socialno in zdravstveno varstvo. Pristojni organi so dolžni po 65.a členu tega zakona obvestiti oškodovance in jih usmeriti v ustrezne podporne službe, splošne (za vse oškodovance) in specialistične službe (za oškodovance s posebnimi potrebami) za pomoč in podporo žrtvam.⁴⁰ Zakon o socialnem varstvu (14.a člen) zagotavlja psihosocialno in drugo pomoč žrtvam, ki jo izvajajo centri za socialno delo in nevladne organizacije in se krije iz državnega proračuna.

Zakon o socialnem varstvu vsebuje zelo skope določbe o podpori žrtvam, saj vključuje le strokovno podporo in strokovno svetovanje človeku, ki je bil s kaznivim dejanjem neposredno oškodovan. Strokovna podpora zajema prepoznavanje stiske upravičenca oziroma upravičenke, seznanjanje in usmerjanje. Strokovna podpora in strokovno svetovanje se izvajata z namenom, da bi žrtvi kaznivega dejanja omogočili ustrezno psihološko, socialno in finančno izboljšanje položaja, nastalega zaradi storjenega kaznivega dejanja. Praksa je pokazala, da se centri za socialno delo osredotočajo predvsem na zagotavljanje splošnega svetovanja in pomoči pri socialnovarstvenih pravicah. Žrtve kaznivih dejanj napotijo na nevladne organizacije, ki zagotavljajo bolj konkretne podporne storitve, kot so zagovorništvo, spremljanje žrtve v postopkih, pomoč pri komunikaciji itd.

³⁹ Jasmina Potrč, Večina določb novele ZKP-N se začne uporabljati čez pol leta, IUS-INFO Portal, 11.4.2019

⁴⁰ Predlog Zakona o spremembah in dopolnitvah Zakona o kazenskem postopku - čistopis št. 2 po seji Vlade (1.2.2019), str. 10.

Glede na dejstvo, da bo vsaka žrtev, ki čuti posledice kaznivega dejanja (ne glede na to, ali je kazenska ovadba vložena ali ne), vsaj enkrat usmerjena na center za socialno delo, bi morale biti v socialni zakonodaji urejene natančnejše pravice oziroma bi moral vsak center za socialno delo zaposliti vsaj enega strokovnjaka ali strokovnjakinjo, specializirano za podporo žrtvam. To je še posebej pomembno zunaj večjih mest, kjer ni podpornih mrež nevladnih organizacij.

Prav tako ni posebnih podpornih storitev za žrtve z oviranostjo, zlasti za žrtve s psihosocialno ali intelektualno oviranostjo. V Sloveniji deluje 238 nevladnih organizacij v javnem interesu na področju zaščite ljudi z oviranostjo,⁴¹ vendar jih je le malo specializiranih za podporo žrtvam.⁴²

Države morajo zagotoviti vsaj minimalne standarde za podporo in zaščito žrtev, lahko pa te standarde tudi presežejo in zagotovijo dodatne pravice. Slovenija zagotavlja minimalne standarde in v redkih primerih dodatne pravice.⁴³ Zakon o kazenskem postopku na primer zagotavlja nekatere dodatne varovalke za zaščito žrtev pred ponovno viktimizacijo, ustrahovanjem in maščevanjem, pred povzročanjem čustvene in psihične škode in jim zagotavlja fizično zaščito. Poleg tega slovenski pravni red to vprašanje ureja tudi v Zakonu o zaščiti prič, ki določa širok nabor zaščitnih ukrepov za priče in druge osebe, ki so ogrožene zaradi sodelovanja v kazenskem postopku.⁴⁴ Če pogledamo definicijo žrtve (oškodovanca) v Zakonu o kazenskem postopku (144. člen), se posameznik šteje za oškodovanca, če je bila kakršnakoli njegova osebna ali premoženjska pravica s kaznivim dejanjem prekršena ali ogrožena, zaradi česar je opredelitev žrtve (oškodovanca) po tem zakonu ožja od opredelitve žrtve po Direktivi, katere 2. člen določa, da za pojem žrtve zadostuje, da so človeku ogrožene določene pravice, in ni treba, da gre za dejansko povzročitev škode.⁴⁵

Vsako pozitivno odstopanje od minimalnih standardov pri varstvu pravic žrtev pa ne nadomesti neurejenosti varstva pravic žrtev z oviranostjo. Kot smo poudarili v pregledu zakonodaje, zakoni, ki urejajo pravice žrtev nasplo, ne razlikujejo med žrtvami z oviranostjo in drugimi žrtvami. Posledica tega je znatno pomanjkanje določb nacionalne zakonodaje, ki bi izrecno urejale položaj ljudi z oviranostjo v kazenskih postopkih. Zakon o kazenskem postopku sicer uvede dikcijo oškodovanec s posebnimi potrebami po zaščiti zaradi osebnih značilnosti ali ranljivosti, pri čemer se oviranost vsekakor šteje za eno od okoliščin, ki povzročajo posebne potrebe po zaščiti, vendar pa oviranost kot osebna okoliščina v kazenski zakonodaji ni dovolj poudarjena.

Vendar pa pravni okvir vsebuje temeljna načela, ki jih je mogoče uporabiti za zagotavljanje pravic žrtev z oviranostjo, saj Ustava Republike Slovenije⁴⁶ navaja, da so vsem zagotovljene enake človekove pravice in temeljne svoboščine, ne glede na to, ali gre za človeka z ovirami ali ne (14. člen). Nadalje ustava ureja enako varstvo pravic v vsakem postopku pred sodiščem ali pred drugimi državnimi organi (15. člen) in zagotavlja posebno varstvo ljudem z oviranostjo (52. člen).

Ta splošna ustavna pravila je mogoče uporabiti v povezavi z že omenjenim Zakonom o izenačevanju možnosti invalidov, katerega namen je preprečevanje in odpravljanje diskriminacije na podlagi oviranosti (po zakonu: invalidnosti). Cilj tega zakona je ustvariti enake možnosti za ljudi z oviranostjo

⁴¹ Register invalidskih organizacij, ki ga vodi Ministrstvo za javno upravo.

⁴² Društvo za nenasilno komunikacijo, Društvo SOS telefon, Društvo Ženska svetovalnica, Ključ – center za boj proti trgovini z ljudmi, Beli obroč Slovenije, Združenje za MOČ je nekaj nevladnih organizacij, ki nudijo podporo žrtvam.

⁴³ Tina Bučar, 'Direktiva 2012/29/EU o določitvi minimalnih standardov na področju zaščite žrtev kaznivih dejanj in njena implementacija' (magistrsko delo, Univerza v Ljubljani 2019), str. 48.

⁴⁴ Ibid.

⁴⁵ Tina Bučar, 'Direktiva 2012/29/EU o določitvi minimalnih standardov na področju zaščite žrtev kaznivih dejanj in njena implementacija' (magistrsko delo, Univerza v Ljubljani 2019).

⁴⁶ Ustava Republike Slovenije, Uradni list RS, št. 33/91-I in naslednji.

(po zakonu: invalidk in invalidov) na vseh področjih življenja. Zato 6. člen izrecno prepoveduje kakršno koli diskriminacijo na podlagi invalidnosti oziroma oviranosti v postopkih pred sodišči in drugimi državnimi organi, organi državne ali samoupravne lokalne skupnosti ter izvajalci javnih pooblastil in izvajalci javnih služb. Do diskriminacije lahko pride s postavljanjem posebnih pogojev za priznavanje in spoštovanje pravic invalidov – z neupoštevanjem ali odtegnitvijo pravic invalidom, če so te pravice pod enakimi pogoji podeljene tudi osebam, ki niso invalidi, in celo z nespoštovanjem, neupoštevanjem ali odvzemom pravic po presoji javnega uslužbenca oz. uslužbenke, če je to posledica invalidnosti vlagateljice oziroma vlagatelja. Ta zakon razširja nediskriminacijsko politiko tudi na druge predpise, saj v 5. členu navaja, da za uresničevanje pravic invalidov oziroma ljudi z oviranostjo veljajo tudi nediskriminacijske določbe in določbe, ki zagotavljajo izenačevanje možnosti po drugih predpisih. Ne glede na določbe drugih zakonov, se uporabljajo določbe tega zakona, če so za osebo z oviranostjo ugodnejše.

To je izjemno pomembno tudi v zvezi z razumnimi prilagoditvami, urejenimi v 3. členu tega zakona, ki nalaga potrebne zakonodajne, upravne in druge ukrepe (ki ne nalagajo nesorazmernega bremena), kadar so v posameznem primeru potrebni, da se ljudem z oviranostjo zagotovi uživanje ali uresničevanje pravic in svoboščin na enaki podlagi kot drugim. Ko drugi predpisi ne vsebujejo izrecnih določb o razumni prilagoditvi, je lahko Zakon o izenačevanju možnosti invalidov vedno podlaga za uveljavljanje teh pravic. V praksi je še vedno premalo narejenega na področju razumne prilagoditve, ne le v kazenskih in predkazenskih postopkih, temveč tudi nasploh. Ne gre le za problem nezadostne regulacije, ampak tudi slabe ozaveščenosti in zelo redke sodne prakse.

Tako lahko trdimo, da je zagotavljanje dostopa do sodnega varstva ter enakega priznanja pred zakonom in dostopnosti skladno s Konvencijo o pravicah invalidov (9., 12. in 13. člen) še vedno pomanjkljivo. Odbor za pravice invalidov je v letu 2018 sprejel sklepne ugotovitve o poročilu Slovenije,⁴⁷ v katerih izraža zaskrbljenost zaradi neusklajenosti nacionalne zakonodaje, politik in programov z določbami Konvencije ter pokroviteljskega pristopa do ljudi z oviranostjo. Odbor je v zadnjem poročilu iz leta 2018 ugotovil, da se programi in zakonodaja za izboljšanje dostopnosti še vedno izvajajo s precejšnjo zamudo in da država premalo uspešno uveljavlja minimalne standarde dostopnosti do vsega blaga in storitev, ki so na voljo v javnem in zasebnem sektorju. Kljub spremembam kazenskih predpisov v letu 2019 in druge sorodne zakonodaje, ti pomisleki ostajajo aktualni, saj spremembe niso bile dovolj osredotočene na ljudi z oviranostjo in njihov dostop do pravnega varstva, kadar so žrtve kaznivih dejanj. Še vedno primanjkuje informacij o specifičnih postopkovnih, spolnih in starostnih prilagoditvah za ljudi z oviranostjo v sodnih postopkih, zlasti za ljudi z gluhoslepoto. Primanjkuje tudi informacij o ovirah pri dostopu do sodnega varstva za osebe s psihosocialno in intelektualno oviranostjo in za določene ljudi, ki živijo v zavodih ali jim je bila odvzeta poslovna sposobnost.

⁴⁷ Odbor za pravice invalidov, Sklepne ugotovitve o začetnem poročilu Slovenije, sprejetem na 386. seji dne 5. marca 2018, dostopno na: <http://docstore.ohchr.org/SelfServices/FilesHandler.ashx?enc=6QkG1d%2FPPrICAqhKb7yhsiV%2Bq2wB82cxwrVotBOWJsoWAUSWNqtykKMEtURxvZOCNkBX8rxlf9hTyugdQKLO5L6%2FS0srzEUsgCntqOX4Avdq8G5T0e%2BINO1%2FAWIH8BHG>

4. Pravice žrtev v praksi

Direktiva je bila uspešno prenesena v spremenjeno nacionalno zakonodajo, v kateri številni členi zagotavljajo pravice žrtev z oviranostjo. Kljub temu se pravice žrtev v praksi ne izvajajo vedno skladno z Direktivo, kar kliče po dodatni politiki in smernicah.⁴⁸

Še vedno se kaže vrzel med teorijo in prakso, kar skozi izkušnje žrtev in različnih strokovnjakov in strokovnjakinj prikažemo v nadaljevanju tega besedila.

Zapleti nastanejo že pri prvih korakih, ko poskuša oseba z oviranostjo uveljaviti svojo pravico razumeti in biti razumljen (3. člen) ter pravico do tolmačenja in prevajanja (7. člen).

Ljudem s slepoto, slabovidnostjo ali gluhoslepoto bi morali bolj neposredno zagotoviti pravico do tega, da razumejo in so razumljeni, saj je Slovenija prepoznala položaj gluhoslepih z vključitvijo znakovnega jezika in jezika gluhoslepih v ustavo.⁴⁹ To pomembno formalno priznanje je potrebno še uveljaviti z zakonom in s predpisi, da zagotovimo spoštovanje temeljnih pravic v zvezi z jezikom in komunikacijo. V praksi uveljavljanje teh pravic pogosto ostaja v domeni nevladnih organizacij ter prostovoljcev in prostovoljk.⁵⁰

Poleg tega včasih strokovnjaki in strokovnjakinje v kazenskih postopkih ne razumejo razlike med različnimi vrstami tolmačenja, prevajanja ali druge pomoči, ki jo morda potrebuje oseba z oviranostjo. Iz organizacije TAKTIL na primer poročajo, da v nekem konkretnem primeru sodišče ni razumelo, da je znakovni jezik v vsaki državi drugačen in tako oškodovancu ni zagotovilo ustreznega tolmačenja, s čimer so bile kršene njegove pravice po 7. členu⁵¹. Raziskave iz leta 2017 kažejo, da je gluhoslepota stanje, ki nasploh ni poznano, zato strokovnjaki in strokovnjakinje nimajo ustreznega znanja za pristop k ljudem z gluhoslepoto, da bi jih lahko podprli ali komunicirali z njimi⁵². Pomembno je opozoriti, da so pripomočki za komunikacijo v sodnih okoljih še bolj omejeni. Oseba z gluhoslepoto na primer v sodnih postopkih nima pravice do tolmača ali tolmačke v jeziku gluhoslepih, njeni svojci pa ne morejo nastopati kot tolmači ali tolmačke.⁵³

Kljub temu je na področju komunikacije z ljudmi z oviranostjo zanje na razpolago nekaj prilagoditev. Žrtvam z okvarami vida ali s slepoto so na voljo določena orodja, ki jim omogočijo dostopnost in razumljivost celotnega sodnega procesa. Vso dokumentacijo, ki je bila predložena na sodni obravnavi, jim preberejo v celoti in jasno, vsa sporočila pa potekajo ustno. Ljudem z okvarami vida lahko prilagodijo obliko dokumenta (povečana pisava, drugačen kontrast), za slepe pa Center za informatiko pri Ustavnem sodišču lahko tiska v Braillovi pisavi. Ljudje z okvarami vida imajo lahko spremstvo v sodno dvorano in iz nje in lahko zaprosijo za prisotnost zaupnika. Ob njih je lahko prisoten tudi pes vodnik, če to dovoljujejo predpisi in higienski standardi. V sodnem postopku ljudem z okvaro sluha zastavljajo vprašanja, na katera odgovorijo pisno. Če sodne obravnave ni mogoče izvesti na ta način, se vključi tolmač oz. tolmačka.⁵⁴

⁴⁸ Gorkič Primož, Direktiva 2012/29/EU: dve leti zamude pri implementaciji in načelo lojalne razlage, *Pravna praksa*, št. 12-13, 2018, str. 6-8.

⁴⁹ Državni zbor je 4. junija 2021 razglasil *ustavni zakon o dopolnitvi II. poglavja Ustave Republike Slovenije* z vpisom slovenskega znakovnega jezika, znakovnih jezikov madžarske in italijanske narodne manjšine ter jezika gluhoslepih.

⁵⁰ Simona Gerenčer Pegan, *Ljudje z gluhoslepoto v Sloveniji*, (Fakulteta za socialno delo 2017).

⁵¹ Takti!, Združenje tolmačev gluhoslepim Slovenije, 'Zakaj tolmač gluhoslepim?' <<http://takti.si/zakaj-tolmac-gluhoslepim/>> dostopno 20. septembra 2021.

⁵² Simona Gerenčer Pegan, *Ljudje z gluhoslepoto v Sloveniji*, (Fakulteta za socialno delo 2017).

⁵³ Jasna Murgel, Polona Dremelj and Barbara Kobal Tomc, *Oblikovanje strokovnih podlag za ureditev različnih statusov invalidov* (Končna različica 6/2021, Inštitut RS za socialno varstvo 2021).

⁵⁴ Intervju z vodjo službe za pomoč žrtvam, Sodišče, SI-INT-VS-03 (12. avgust 2021); Sodstvo Republike Slovenije, 'Gluhi in slepi v sodnih postopkih' <www.sodisce.si/informacije/gluhi_in_slepi_v_sodnih_postopkih/> dostopno 15. septembra 2021.

Precej bolj problematične so druge oblike komuniciranja, zlasti formati lahkega branja ali lahkega razumevanja za ljudi z intelektualno oviranostjo. Te oblike komuniciranja niso izrecno zakonsko urejene, čeprav pravica do obveščeniosti, sporočanja ali izmenjave informacij v dostopni obliki že temelji na mednarodni in nacionalni zakonodaji, strategijah in drugih predpisih javnega reda. Čeprav državne organe, vključno s policijo in sodišči, zavezuje Konvencija o pravicah invalidov in Zakon o izenačevanju možnosti invalidov, so lahko berljiva in druga dostopna gradiva še vedno zelo redka.⁵⁵ Ljudje z intelektualno in psihosocialno oviranostjo se srečujejo z ovirami pri uveljavljanju svoje pravice do enakega dostopa do informacij in sodelovanja v postopkih. Njihove možnosti za brezplačno pravno pomoč ali svetovanje so omejene, zaradi česar težje uveljavljajo temeljne pravice dostopa do sodnega varstva in sodelovanja v pravosodnem sistemu.⁵⁶ Na tem področju je nujno treba razviti zagotavljanje enostavnih in dostopnih informacij.⁵⁷

Kljub temu je že mogoče prepoznati nekaj pozitivnih praks, ki zadevajo ljudi z intelektualno in psihosocialno oviranostjo. Tak primer je spletna stran »Na sodišču«, ki vsebuje številne brošure in druga informativna gradiva v običajni slovenščini.⁵⁸ Ta spletna stran ponuja preproste in uporabne informacije o sodnih postopkih, vendar ne tudi posebnih informacij o pravicah žrtev. Na tej spletni strani je objavljena tudi Ustava Republike Slovenije v lahkem branju.⁵⁹

Analize objav različnih javnih organov v zvezi s kazenskimi postopki kažejo, da je dostopnost pomembno vprašanje iz več razlogov.⁶⁰ Večinoma so objave prenatrpne z informacijami, jezik je preveč zapleten, pisava in kontrast premajhna, zaradi česar niso primerne za ljudi z intelektualno oviranostjo. Iz nacionalne zakonodaje ni jasno razvidno, kako zagotavljati komunikacijsko pomoč ljudem s psihosocialno oviranostjo in kdo jo mora zagotavljati. Ni storitve, ki bi zagotavljala strokovno komunikacijsko podporo ljudem s psihosocialno oviranostjo.⁶¹ Nekateri splošni storitve za žrtve omogočajo centri za socialno delo ali nevladne organizacije (Vizija, Društvo za nenasilno komunikacijo in drugi), kjer lahko posameznik ali posameznica poišče podporo – pogosto gre za potrebo po spremljevalcu oziroma spremljevalki – ne glede na oviranost.

Navedene pomanjkljivosti je v veliki meri mogoče pripisati nezadostnemu znanju in spretnostim javnih uslužbencev, ker ni usposabljanj in visokokakovostnih standardov za pripravo in objavo dostopnih informacij.

Komunikacijske težave so izjemno pomembne, saj lahko ovirajo druge pravice, začeniši s pravico do informacij od prvega stika s pristojnim organom (4. člen Direktive).

⁵⁵ A. To., 'Lahko branje in dostopnost informacij za vse. Intervju z Zagovornikom načela enakosti Miho Lobnikom' (RtvSlo Dostopno, 11 June 2020) <www.rtvlo.si/dostopno/clanki/lahko-branje-in-dostopnost-informacij-za-vse/526848?fbclid=IwAR2ziOQjelGDkxfvR4sMchv-nZDRIAWJn85SrHjw3O7WHRxhAua3f7amkWG> dostopno 14. septembra 2021.

⁵⁶ Tatjana Knapp, Projekt LAHKO JE BRATI: Predlog sistematizacije dostopnih informacij v Republiki Sloveniji, (Zavod RISA 2021).

⁵⁷ Za lahko branje so na voljo npr. priročniki Lahko je brati (2019). Po drugi strani se preprosti jezik sploh ne raziskuje, ne razvija ali promovira.

⁵⁸ Na sodišču <<https://nasodiscu.si/>> dostopno 1. septembra 2021.

⁵⁹ Na sodišču, 'Ustava Republike Slovenije' <<https://nasodiscu.si/ustava-republike-slovenije#lahko-berljiva-ustava>> dostopno 1. septembra 2021.

⁶⁰ Ministrstvo za pravosodje in Ministrstvo za notranje zadeve, Policija, 'Pravice žrtev kaznivih dejanj' (2019) <www.gov.si/assets/ministrstva/MP/obrazci-odskodnine-zrtvam/Publikacije-pravice-zrtev-KD/Pravice-zrtev-v-kazenskem-postopku-ang.pdf> dostopno 1. septembra 2021; Ministrstvo za notranje zadeve, Policija, Ko postanem žrtev kaznivega dejanja (januar 2015) <www.policija.si/apps/obvescanje_oskodovancev/>

⁶¹ V času pisanja tega poročila ni bilo brošur ali podobnih publikacij o pravicah žrtev kaznivih dejanj v lahko berljivi obliki v slovenskem jeziku (lahka slovenščina).

Prvi stik žrtve kaznivih dejanj v kazenskoprnem sistemu je pogosto stik s policijo. V nekaterih primerih, še posebej, če je posameznica žrtev nasilja, najprej pride v stik s strokovnjakom ali strokovnjakinjo s področja medicine, na primer z družinskim zdravnikom ali zdravnico.⁶² V drugih primerih žrtve z oviranostjo najprej pridejo v stik s socialnimi službami in šele pozneje s policijo. Med intervjuji so poročali o več ovirah ob prvem stiku z uradnimi organi. Žrtve so pogosto izrazile mnenje, da jih oblasti ne razumejo ali jih ne jemljejo resno; poročale so o premajhnem zavedanju uradnih organov o potrebah ljudi z oviranostjo.⁶³ Pomembna težava je bila nezmožnost njihovega prilagajanja duševnemu stanju žrtve in prepoznavanja njenih težav pri izražanju. V enem izmed intervjujev je žrtev z depresijo na primer razkrila, da se ni zmogla pravilno izražati, zato je policija uradno ugotovila, da je neodločna, dezorientirana in nezanesljiva.⁶⁴

Žrtve morda ne jemljejo resno, še posebej, če je storilec dober govorec in se izraža enostavno in pravilno. Ob prijavi kaznivega dejanja organi k pogovoru ne povabijo psihologa oz. psihologinje ali drugega izvedenca oz. izvedenke ali podporne osebe, kar ovira pravico žrtve ob prijavi (5. člen). To, kako dobro lahko žrtve komunicirajo s policijo, je precej odvisno od policista oz. policistke, ki vodi pogovor, in od tega, kako dobro je žrtev pripravljena na ta proces.⁶⁵

»Živimo v pritličju in nas veliko nadlegujejo. Zaradi tega smo večkrat poklicali policijo. Pisali smo ovadbo na policijo, ker smo želeli, da se to nadlegovanje neha. A pisnega odgovora ni bilo. Pravijo, da smo čudni.«⁶⁶»S prijateljem sem šla prijaviti spolno zlorabo policiji. Iz odnosa policije je bilo mogoče razbrati, da mu ne zaupajo. Večinoma so se pogovarjali z mano, se za odgovore obračali name, in ne k njemu. Čeprav me sploh ni bilo zraven, ko se je vse to zgodilo. Spomnim se, da se moj prijatelj še dolgo po tem ni počutil dobro. Takšne situacije ostanejo s tabo. Veliko je govoril o dogodku na policiji in o tem, kaj se mu je zgodilo.«⁶⁷»Mislim, da strokovnjaki ljudi ne jemljejo resno, ko ugotovijo, da imajo težave z duševnim zdravjem. Včasih je res, da doživiš marsikaj, na primer paranojo, a ni vedno tako. In ko bi se res morali odzvati, se ne.«⁶⁸

Pomembno je, kako različni uradniki ali uradnice verbalno in neverbalno komunicirajo z osebo, ki se je nanje obrnila po podporo, še posebej glede na dejstvo, da večina žrtev kaznivega dejanja (z oviranostjo ali brez) kaznivega dejanja ne prijavi.⁶⁹ Tiste, ki kazniva dejanja prijavijo, je treba ustrezno obravnavati, sicer bo statistika o prijavah še naprej padala. Žrtve pogosto omenjajo, da imajo občutek, da se strokovnjaki in strokovnjakinje v različnih ustanovah in organizacijah ne zavedajo, kako malo je pravzaprav potrebno, da se človek počuti sprejetega in slišane. Pravijo, da je odziv pogosto hladen, uradne osebe dajejo občutek nedostopnosti in žrtvam ne vzbujajo dovolj zaupanja, da bi lahko iskreno in izčrpno povedale, kaj so doživele.⁷⁰

⁶² Špela Veselič, Dalida Horvat in Maja Plaz, Priročnik za delo z ženskami in otroki z izkušnjo nasilja, (Društvo SOS telefon za ženske in otroke – žrtve nasilja 2014) <<https://društvo-sos.si/wp-content/uploads/2019/08/prirocnik-za-delo-z-zenskami-in-otroki-z-izkusnjo-nasilja.pdf>> dostopno 14. september 2021.

⁶³ Intervju z uporabnikom storitve, SI-INT-PwD-02 (18. 5. 2021).

⁶⁴ Intervju s pravnim svetovalcem, NVO, SI-INT-VS-02, (14. 5. 2021).

⁶⁵ Ibid.

⁶⁶ Intervju z uporabnikom storitve, SI-INT-PwD-02 (18. 5. 2021).

⁶⁷ Ibid.

⁶⁸ Ibid.

⁶⁹ FRA, Agencija Evropske unije za temeljne pravice, kriminal, varnost in pravice žrtev, raziskava o temeljnih pravicah (Urad Evropske unije za publikacije 2021).

⁷⁰ Veselič, et al., *Priročnik za delo z ženskami in otroki z izkušnjo nasilja* (n 84).

Če prvi stik in prvi razgovor z oškodovancem oz. oškodovanko nista uspešna in komunikacija ni ustrezna, prav tako obstaja velika verjetnost, da bo treba pogovor oziroma zaslišanje ponoviti, kar je v nasprotju s pravico do zaščite žrtev med kazenskimi preiskavami (20. člen).

»Ljudje s težavami v duševnem zdravju se hitro počutimo kot žrtve. Težko ocenjujemo svoja dejanja. Ko je človek v akutnem stanju, v stiski, ne more pravilno razmišljati, tudi če ve (stvari). Policija v okviru svojih pristojnosti povabi osebo na razgovor. Policisti, kriminalisti težko vnaprej presodijo, na kaj morajo biti pozorni in ali ima oseba težave v duševnem zdravju. V mojem primeru sem jim povedal. Imel sem srečo, da sem imel na drugi strani kriminalista, ki je to razumel in se temu primerno tudi obnašal. Zaradi stigme pa je mogoče osebno stališče podcenjevati ali prenesti v poklicni odnos. Enkrat sem bil priča takšni situaciji, slišal pa sem tudi izkušnje drugih. Ko je žrtev večkrat izpostavljena stresnim situacijam, namesto da bi odkrila materialno resnico, vse skupaj postane še bolj zmedeno. Vsak ima svojo zgodbo. Na področju duševnega zdravja je morda potrebno izvedensko mnenje, vprašanje pa je, kako bo izvedenec razumel situacijo. Včasih se policisti obnašajo pretenciozno in arogantno. Imamo sistem, kjer pridobivanje dokazov s strani policistov ne zadostuje. Dokaze morajo dopolnjevati, žrtev pa ponovno zaslišijo. Potem je tu še vprašanje, kaj se dogaja na zaslišanjih. Uradna oseba ne bi smela soditi osebe na podlagi stereotipov in predsodkov. Odnos do človeka mora biti usmerjen v odkrivanje in prepoznavanje vsega, kar je treba odkriti, so pa tudi druge stvari, ki niso del zakonodaje. Celoten sistem bi moral voditi k izboljšanju, ne glede na to, ali je oseba storilec ali žrtev. Dejanja posameznikov in posledice kaznivega dejanja je treba ugotoviti strokovno in sočutno, dostojanstveno, humano. Najbolje je biti ne storilec ne žrtev.«⁷¹

Toda glede pravice do informacij od prvega stika s pristojnim organom, ki je glavni cilj 4. člena in izvedbenih določb nacionalne zakonodaje, obe nevladni organizaciji, ki ponujata storitve podpore žrtvam, ugotavljata, da se po uveljavitvi Direktive v nacionalni zakonodaji leta 2019 proces v informacijskem smislu ni spremenil na bolje.⁷² Žrtve dobijo informacije o:

- brezplačni medicinski, psihološki in drugi pomoči ter podpori;
- pomoči in ukrepih po zakonu, ki ureja preprečevanje nasilja v družini;
- zaščitnih in drugih ukrepih za zagotavljanje osebne varnosti, vključno s pravico do spremljevalca, pravico do preprečitve neželenega stika s storilcem, razen če je stik nujen za uspešno izvedbo postopka;
- pravici do zastopanja v postopku s strani pooblaščenca in pravici do brezplačne pravne pomoči;
- možnosti za povračilo škode ter plačilo in povračilo stroškov;
- pravici do tolmačenja in prevajanja;
- možnosti prikrievanja naslova ali prebivališča;
- pravici, da se jim posredujejo podatki o kontaktni osebi pristojnega organa, s katerim lahko komunicirajo o svojem primeru;
- vseh drugih pravicah ali ugodnostih, ki bi lahko bile pomembne.

⁷¹ Intervju z uporabnikom storitve, SI-INT-PwD-01 (19.5.2021).

⁷² Intervju s socialno delavko, NVO, SI-INT-VS-01 (13. 5. 2021); Intervju s pravnim svetovalcem, NVO, SI-INT-VS-02, (14. 5. 2021).

Žrtve imajo na svojo zahtevo tudi pravico do prejema informacij o zadevi (6. člen) in svoji vlogi v predkazenskem ali kazenskem postopku. Zahtevajo lahko tudi obveščanje o izpustitvi ali pobegu osumljenca ali obdolženca iz pripora ali hišnega pripora, vendar se ta zahteva lahko zavrne, če bi bil osumljenec ali obdolženec zaradi tega ogrožen.

Storitve za obravnavo in lajšanje socialnih stisk vključujejo podporo žrtvam kaznivih dejanj (8. in 9. člen). Podpora žrtvam vključuje strokovno podporo in strokovno svetovanje osebi, ki je bila s katerim koli kaznivim dejanjem neposredno oškodovana. Storitve izvajajo in financirajo centri za socialno delo. Strokovna podpora zajema prepoznavanje stiske upravičenca oziroma upravičenke, seznanjanje in usmerjanje. Za pomoč žrtvi kaznivega dejanja pri soočanju s kakršnimi koli psihološkimi, socialnimi in finančnimi posledicami, ki so posledica kaznivega dejanja, centri za socialno delo zagotovijo strokovno podporo in strokovno svetovanje. Podporne storitve so na voljo vsem žrtvam, ne glede na to, ali so kaznivo dejanje prijavile ali ne. Če je neposredna posledica kaznivega dejanja smrt, so do podpore upravičeni najožji družinski člani. Vendar obstajajo le splošne storitve. Ni podpornih storitev, prilagojenih žrtvam z oviranostjo, kar postavlja vprašanje, ali so splošne podporne storitve dostopne ljudem z oviranostjo in ali jim bodo dostopne v prihodnje, zlasti tistim z intelektualno oviranostjo.

Vse žrtve kaznivih dejanj so upravičene do brezplačnih podpornih storitev tako med kazenskim postopkom kot po njem. Zdravstveno, psihološko in drugo oskrbo ter podporo nudijo centri za socialno delo, zdravstveni domovi in druge organizacije, predvsem nevladne organizacije (npr. Društvo Vizija⁷³ in Društvo za nenasilno komunikacijo⁷⁴). Vendar taka podpora ostaja omejena in ni enakomerno geografsko porazdeljena.

Primeri iz intervjujev in terenskih opazovanj kažejo, da so žrtve kaznivih dejanj po sojenju pogosto prepuščene same sebi, da predelajo posledice teh dejanj. Podporna mreža za ljudi z oviranostjo je na voljo, vendar ne zadostuje ali ni specializirana za pomoč žrtvam kaznivih dejanj. Revščina in slabe socialne mreže, ki pogosto spremljajo ljudi z oviranostjo, ustvarjajo okoliščine, ki so še posebej težke za tiste ljudi, ki nimajo ustrezne in ustrezno usmerjene podpore.

Naslednji primer kaže na težko situacijo osebe z oviranostjo, ki je bila žrtev nasilja. Storitve v skupnosti so se izkazale za pomanjkljive, predvsem pa se niso odzvale na njeno specifično in zahtevno situacijo: »Toda potem ko smo se preselili iz varne hiše v tisto hišo, ki sem jo omenila, tam nisva imeli elektrike niti vode. Najprej sem šla na bencinsko črpalko in si tam natočila vodo, te litre in litre vode pa sem prinašala domov. Da bi se stuširali, sva morali potem iti domov, kjer je še vedno živel storilec. In nisva našli podpore – hoteli sva se stuširati na varnem mestu, a tega nisva dobili. S strokovnjaki se nikoli nismo pogovarjali, kako ne imeti stikov s storilcem in kaj se da narediti. Bili sva 'prisiljeni' v te stike s storilcem. Na koncu je moral storilec, moj mož, v bolnišnico, midve s hčerko pa sva se z otroki vrnili domov, morala pa sem skrbeti tudi za svojo bolno mamo. Potem je hčerka pobegnila od doma. Občutek imam, da ni dovolj podpore, da bi žrtev res lahko zapustila storilca. Te situacije te vrnejo v iste, že znane zgodbe. Na koncu si sam, preživeti moraš sam.«⁷⁵

⁷³. Intervju s socialno delavko, NVO, SI-INT-VS-01 (13. 5. 2021).

⁷⁴. Intervju s pravnim svetovalcem, NVO, SI-INT-VS-02 (14. 5. 2021).

⁷⁵. Intervju z uporabnikom storitve, SI-INT-PwD-02, (18. 5. 2021).

Poleg tega so določbe o podpori žrtvam zelo redke. Za organizacijo in opravljanje storitev v primerih nasilja v družini so sprejeti posebni predpisi, za žrtve kaznivih dejanj, ki niso povezana z nasiljem v družini, pa takih predpisov ni.⁷⁶ Posledično v praksi ni jasno, kakšne so naloge socialnih delavcev, kdo naj izvaja podporne storitve in kako naj se izvajajo. Izvedba je torej nedosledna (in je za vsak center za socialno delo drugačna), usklajevanja med različnimi podpornimi službami pa je malo. Poleg tega veliko lokacij, kjer žrtvam zagotavljajo pomoč, ni dostopnih za ljudi s telesno oviranostjo.

V drugem primeru je socialna delavka poročala, kako težko je bilo organizirati podporo žrtvi:

»Cel teden sem klicala in razlagala, včasih trikrat, različnim strokovnjakom, zakaj se moramo nujno odzvati in gospo (žrtev spolnega nasilja, op.i.) podpreti. Skušali so mi dopovedati, da bi bilo bolje za njo, da gre za nekaj časa v psihiatrično bolnišnico. Jaz se s tem nisem strinjala, ker gre za drugo stvar. Žrtev mora dobiti to izkušnjo podpore v svoji skupnosti. Cel njen psihiater je bil proti namestitvi v bolnišnico. Vse socialne službe, strokovnjaki iz 'moje hiše' in celo nevladne organizacije, ki sem jih klicala – vsi so se 'bali'. Niso se želeli vključiti v podporo zaradi njene dvojne diagnoze. Ves teden sem jih klicala. En socialni delavec vsega tega ne zmore – rabimo več strokovnjakov, multidisciplinarni tim. Znašla sem se v situaciji, ko nisem mogla razumeti, zakaj 'moj' sistem ne deluje in kako ne morejo razumeti, da ji (žrtvi) moramo zagotoviti podporo in da je to nujna situacija. [...] Kasneje sem ji pomagala, da je prišla do varne hiše, ki pa je bila na drugem delu države. Obstajajo predpisi okrog tega, saj je potem manj možnosti, da se žrtev in storilec srečata. [...] Imela je veliko praktičnih vprašanj, ki so jo skrbeli. Na primer, kje naj pusti avto, medtem ko je v varni hiši itd. To so praktična, a zelo pomembna vprašanja. Zaposleni iz varne hiše so bili dobri, prišli so jo tudi iskat. [...] Čeprav ni dolgo zdržala v tem sistemu. Kmalu zatem, mislim, da čez dva meseca, je bila res hospitalizirana. Na koncu je umrla v splošni bolnišnici, ne zaradi te situacije, ampak zaradi zdravstvenih težav.«⁷⁷

Ker je glavni zakon, ki ureja pravice žrtev, Zakon o kazenskem postopku, je ureditev tega področja v pristojnosti Ministrstva za pravosodje. Naloge in storitve, ki izhajajo iz drugih zakonov in jih izvajajo policija in centri za socialno delo, bi morala urejati in zagotavljati Ministrstvo za notranje zadeve in Ministrstvo za delo, družino, socialne zadeve in enake možnosti ob koordinaciji in podpori Ministrstva za pravosodje.

Po prenosu Direktive o pravicah žrtev v nacionalno zakonodajo je bila oktobra 2019 pri Okrožnem sodišču v Ljubljani ustanovljena Služba za podporo oškodovancem, ki med drugim omogoča varstvo žrtev po četrtem poglavju Direktive in spodbuja izvajanje 3. in 4. člena. Poleg standardnega vabila na zaslihanje Služba za podporo oškodovancem žrtvam s posebnimi potrebami po zaščiti zagotavlja informacije o zaščiti in njihovih pravicah. Oškodovanci in oškodovanke so obveščeni o tem, kam se lahko obrnejo za dodatne oblike pomoči (medicinske, psihološke, socialne), o dostopu do brezplačne pravne pomoči, o možnostih odškodnine za škodo, povzročeno s kaznivim dejanjem, o pravici do prevajalca ali tolmača in o drugih pravicah. Storitve za podporo žrtvam so dosegljive po telefonu, elektronski pošti in osebno v pisarni, medtem ko spletne strani ni.⁷⁸

⁷⁶ Pravidnik o organizaciji in delu multidisciplinarnih timov in območnih služb ter o dejavnostih centrov za socialno delo pri obravnavi nasilja v družini

⁷⁷ Intervju s socialno delavko, javna služba, SI-INT-S-05 (8. 6. 2021).

⁷⁸ Intervju z vodjo Službe za podporo oškodovancem, Sodišče, SI-INT-VS-03 (12. avgust 2021).

Služba za podporo oškodovancem se vključi v postopek, ko prejme individualno oceno žrtve od policije ali tožilca. Ta služba na podlagi individualne ocene in drugih zbranih informacij stopi v stik z žrtvijo in ji pošlje začetne informacije o dolžnostih in pravicah žrtve.⁷⁹ Obvesti jo tudi, da je Služba za podporo oškodovancem na voljo za vsa dodatna vprašanja v zvezi s postopkom in ukrepi za zaščito žrtve (pravica do izogibanja stiku med žrtvijo in storilcem, 19. člen). Na podlagi prošenj in potreb žrtve lahko v Službi za podporo oškodovancem uredijo in organizirajo ukrepe, na primer z organizacijo zaslišanj v ločenih stavbah ali omogočanjem uporabe tehničnih naprav. Če žrtev potrebuje druge podporne storitve, vključno s psihološko podporo, jo napotijo na center za socialno delo ali nevladno organizacijo, ki te storitve izvaja.

Služba za podporo oškodovancem lahko pomaga tudi pri organizaciji zaslišanja prič, ki so žrtve s potrebami po posebni zaščiti, in uveljavi pravico do zaščite žrtev s posebnimi potrebami po zaščiti v kazenskem postopku (23. člen). Takšna zaslišanja se lahko, odvisno od osebnih okoliščin žrtve, izvedejo s pomočjo izvedenca. Prisotna je lahko oseba po lastni izbiri, razen če bi bilo to v nasprotju z interesi uspešnega vodenja predkazenskega ali kazenskega postopka ali koristmi priče.⁸⁰

»V postopku je bila sklicana prva obravnava, na kateri se lahko predložijo dodatni dokazi. Sodnik me je vprašal, ali imam še kakšne dodatne dokaze. Skupaj s sodnikom smo pregledali dokumentacijo. Storilec se naroka ni udeležil. Na mojo srečo sem razumel, kakšne so moje pravice in kaj lahko naredim, zadeva je bila razmeroma enostavna. Nekdo, ki teh stvari ne pozna, se znajde v slepi ulici. Ko sem imel zaslišanje, sem bil razmeroma dobro, bil sem sposoben biti takšen, kakršen sem, preudaren. Za nekoga, ki ima stalne epizode, pa je to lahko hudo breme, ki ga težko nosiš sam brez usposobljenega predstavnika.«⁸¹

Glavna težava je v tem, da je vzpostavitev služb za podporo oškodovancem v pristojnosti vsakega posameznega okrožnega sodišča, a je doslej takšno službo vzpostavilo le Okrožno sodišče v Ljubljani. Druga sodišča v Sloveniji še vedno nimajo formalne podporne službe, zato se morajo oškodovanci in oškodovanke zanašati na pomoč naključnega sodnega osebja, kar ni le neprimerno, ampak tudi neučinkovito. To kaže na to, da zakonodaja oškodovancem zagotavlja pravice do zaščite skladno s četrtnim poglavjem Direktive, vendar še vedno ni vzpostavljenega sistema, ki bi žrtvi omogočal dejavno in učinkovito uveljavljanje teh pravic. Tudi to je v pristojnosti Ministrstva za pravosodje, ki bi moralo organizirati vzpostavitev služb za podporo oškodovancem in jih financirati.

Ko govorimo o zaščiti žrtev, je treba omeniti, da se v praksi zelo pogosto zgodi, da se žrtev in storilec srečata na sodišču. Kot smo izvedeli iz intervjujev z nevladnimi organizacijami, ki ponujajo podporne storitve žrtvam, sodišča žrtvam redko zagotovijo pravico do preprečitve neželenega stika. Kot so sporočili iz Službe za podporo oškodovancem pri Okrožnem sodišču v Ljubljani, imajo žrtve možnost, da jih zaslišijo v varni sobi ali s tehničnimi sredstvi (videokonferenca), če se ne želijo srečati z obtoženim. Če oškodovanec ali priča ne želi pričati v navzočnosti obdolženca, se lahko ta začasno odstrani iz sodne dvorane. Pri tem je treba upoštevati tudi pravico obdolženca do obrambe. Gre za presojo vsakega posameznega primera, še posebej, če okoliščine kažejo, da priča v navzočnosti

⁷⁹. Dolžnost odzvati se na vabilo, obvestiti sodišče o morebitnih spremembah naslova, posledicah glob ipd.

⁸⁰. Intervju z vodjo Službe za podporo oškodovancem, sodišče, SI-INT-VS-03 (12. avgust 2021).

⁸¹. Intervju z uporabnikom storitve, SI-INT-PwD-01 (19.5.2021).

obtoženca ne bi govorila resnice.⁸². Toda vidik zaščite žrtve mora postati vidnejši in bolj poudarjen, uradne osebe pa morajo v kazenskem postopku pravice oškodovanca obravnavati kot enako pomembne kot procesne pravice osumljenca.⁸³.

Po izkušnjah nevladnih organizacij, ki ponujajo podporne storitve žrtvam, ljudje z oviranostjo, ki so žrtve kaznivih dejanj, težko dobijo potrebno podporo in prilagoditve za svoje potrebe med sodnimi postopki. To še posebej velja za ljudi z intelektualno oviranostjo in duševnimi stiskami, saj sodniki in sodnice, odvetniki in odvetnice ter drugo pravno osebje niso dobro opremljeni z znanjem in orodji za komunikacijo z njimi.⁸⁴.

»Policija in sodišče ne skrbita za to, da žrtve razumejo dokumente, ki jih prejmejo, in stvari, ki so izrečene med sojenjem. Verjame se, da so poslovno sposobni ljudje sposobni razumeti postopek in kaj se od njih pričakuje.«⁸⁵.

»Sodniki nimajo tega znanja (o tem, kako komunicirati z žrtvami z intelektualno oviranostjo, op. a.). Zanje je postopek popolnoma enak kot za vse druge, ugotavljati morajo dejstva, o tem povprašati žrtve in nimajo veliko razumevanja, da bi prilagodili način in tempo spraševanja in dali več prostora za pogovor o čustvih.«⁸⁶.

»Z odvetnikom (brezplačna pravna pomoč) sem se moral pogajati, da bi se z nami pogovarjal več kot 15 minut pred obravnavo. Sicer so plačani za čas za pripravo in za čas, ko se pogovarjajo z uporabniki, vendar so ljudje, ki doživljajo duševne stiske na koncu njihovega seznama najljubših strank.«⁸⁷.

V tem primeru je izobrazba pravosodnega osebja nujna. Usposabljanje pravosodnega osebja za delo z ranljivimi skupinami se izvaja v Centru za izobraževanje v pravosodju⁸⁸. To je edina nacionalna institucija v Sloveniji, ki izvaja sprotno usposabljanje pravosodnih funkcionarjev in funkcionark ter drugih zaposlenih v pravosodju. Zagotavljajo redna izobraževanja, ki jih je žal še vedno premalo, sploh glede na to, da v večini primerov taka izobraževanja niso obvezna. Resolucija o nacionalnem programu za jezikovno politiko 2021-2025 (ReNPJP21-25, 2021)⁸⁹ omogoča razvoj prilagojenih komunikacijskih sredstev za ljudi z oviranostjo, vključno z ljudmi s senzorno oviranostjo, ljudmi z gluhoslepoto, ljudmi z duševnimi stiskami, intelektualno oviranostjo in drugimi. Čeprav je nacionalni program obetaven, je bil sprejet šele leta 2021, zato trenutno ni na voljo veliko informacij o njegovem izvajanju.

⁸². Intervju s socialno delavko, NVO, SI-INT-VS-01 (13. 5. 2021); intervju z vodjo Službe za podporo oškodovancem, Sodišče, SI-INT-VS-03 (12. avgust 2021).

⁸³. Pravice osumljenca niso zagotovljene le z zakonom, temveč tudi z ustavo, začenši s 27. členom, ki zagotavlja domnevo nedolžnosti, in 29. členom, ki ureja pravna jamstva v kazenskem postopku, vključno s pravico, da je navzoč na sojenju in da se mu predloži vse dokaze v njegovo korist. Zaščita pravic osumljenca je ključnega pomena, saj lahko kazenski postopek povzroči poseg v eno najpomembnejših človekovih pravic, pravico do osebne svobode.

⁸⁴. Intervju s socialno delavko, zavod za dolgotrajno bivanje za osebe s psihosocialno oviranostjo, SI-INT-S-01 (18. 5. 2021); intervju s socialno delavko, zavod za dolgotrajno bivanje za osebe s psihosocialno oviranostjo, SI-INT-S-02 (18. 5. 2021).

⁸⁵. Intervju s pravnim svetovalcem, NVO, SI-INT-VS-02 (14. 5. 2021).

⁸⁶. Ibid.

⁸⁷. Intervju s socialno delavko, zavod za dolgotrajno bivanje za osebe s psihosocialno oviranostjo, SI-INT-S-02 (18. 5. 2021).

⁸⁸. Gov.si, 'Center za izobraževanje v pravosodju' <www.gov.si/drzavni-organi/ministrstva/ministrstvo-za-pravosodje/o-ministrstvu-za-pravosodje/center-za-izobrazevanje-v-pravosodju/> dostopno 11. oktobra 2021.

⁸⁹. Resolucija o nacionalnem programu za jezikovno politiko 2021-2025, Uradni list RS, št. 94/21.

Glede na vse omenjeno postaja pravica do spremljanja zaupne osebe vse pomembnejša in nevladne organizacije, ki nudijo podporo žrtvam, so to poudarjale v intervjujih. Pravica do spremstva zaupne osebe je zelo pomembna, ne le v kazenskem postopku, temveč tudi v začetnih fazah preiskave. Po podatkih Društva Vizija⁹⁰, ki deluje na področju ljudi s telesno oviranostjo, ki so večinoma žrtve nasilja, žrtve le redko prijavijo nasilje, saj so prepogosto ekonomsko in fizično odvisne od storilca (ki je morda njihov skrbnik) in včasih nasilja niti ne prepoznajo kot kaznivega dejanja. Po njihovih izkušnjah nasilje običajno prijavijo družinski člani in članice, drugi bližnji ali socialne službe, zlasti osebni asistenti in asistentke. Praksa kaže, da je pravica do spremstva zaupne osebe pri prvem stiku s policijo, v preiskavi in sodni obravnavi žrtvi v veliko podporo. Kljub pravici žrtve do navzočnosti zaupne osebe je zabeleženih nekaj primerov, ko zaupna oseba med sojenjem ni smela ostati v sodni dvorani.⁹¹

Žrtve imajo po Zakonu o izvrševanju kazenskih sankcij zaradi zagotavljanja osebne varnosti pravico biti obveščene o izpustitvi ali pobegu osumljenca ali obdolženca iz pripora ali hišnega pripora ter zahtevati podatke o odhodu, izpustitvi ali pobegu zapornika. Toda pravica do zaščite, ki jo zagotavlja zakonodaja, se v praksi ni dovolj uveljavila, zato je treba sprejeti posebne ukrepe za zaščito žrtev kaznivih dejanj. Nevladne organizacije pogosto uporabljajo varnostne načrte za organizacijo zaščite žrtev pred nasiljem.⁹² Na področju oviranosti smo v Sloveniji razvili metodo analize tveganja za preprečevanje in obvladovanje tveganih situacij.⁹³ Izkušnje kažejo, da skupnost in institucionalne službe, ki podpirajo ljudi z oviranostjo, metodo analize tveganja uporabljajo redko in nesistematično. Podpora ljudem z oviranostjo v tveganih situacijah je največkrat reaktivna in osredotočena predvsem na posameznike in reševanje akutnih situacij, ne pa na preprečevanje okoliščin, ki vodijo v tvegane situacije.

Zaščita in podpora žrtev z oviranostjo je izjemnega pomena, ne le med preiskavo in sodnimi postopki, temveč tudi po končanem formalnem kazenskem postopku. Za ljudi z oviranostjo je kazenski postopek lahko težak, tudi če se vodi pravilno. Žrtve so prizadete zaradi kaznivega dejanja, obremenjene so s procesi, ki so pogosto dolgotrajni, na koncu pa se morajo sprijazniti s sodbo in s posledicami za svoje življenje.

»Ljudem z duševnimi stiskami vse predstavlja dodatno breme. Marsikatero izkušnje ne morejo predelati. Kjer so prisotni neznanje in zdravstvene težave, svoje izkušnje težko predelajo. Pri ljudeh s psihozo se slabe izkušnje povezujejo z drugimi slabimi izkušnjami. Težko prepoznajo pozitivne elemente dogodkov. Zato se postavlja vprašanje, kako žrtev obravnava določeno situacijo. Težava se pojavi, ko se obremenitve prepletajo z zdravstvenimi težavami in se situacija še poslabša. Ljudje se pogosto vidijo kot manjvredni. Kriminologija ni dovolj. Za celovito obravnavo je treba zastopati vsa področja podpore.«⁹⁴

⁹⁰ Intervju s socialno delavko, NVO, SI-INT-VS-01 (13. 5. 2021).

⁹¹ Intervju s socialno delavko, NVO, SI-INT-VS-01 (13. 5. 2021).

⁹² Društvo za nenasilno komunikacijo, 'Varnostni načrt za ženske, žrtve nasilja' <<https://www.drustvo-dnk.si/doziviljate-nasilje/varnostni-na%C4%8Drt-2.html>> dostopno 15. septembra 2021.

⁹³ Vito Flaker, 'Analiza tveganja' [1994] *Socialno delo* 33/3 PG 189.

⁹⁴ Intervju z uporabnikom storitve, SI-INT-PwD-01 (19.5.2021).

V zvezi s pravico do zaščitnih ukrepov v okviru storitev poravnalne pravičnosti (12. člen) je nacionalna zakonodaja zelo skopa, saj obstajata le pravica do privolitve v obnovitveno sodstvo (postopek poravnave in odloženega pregona se ne moreta odviti brez privolitve žrtve) in pravica do obveščeniosti. Direktiva poudarja, da je interes žrtve glavni poudarek in razlog za poravnalne sodne postopke. Vendar se zdi, da nacionalna zakonodaja in praksa ne temeljita na odločitvi v interesu žrtve. Preveč moči imajo v rokah državni tožilci in tožilke, ki svoje odločitve utemljujejo bolj na naravi kaznivega dejanja in okoliščinah storilca kot na interesu žrtve.⁹⁵ Tožilci in tožilke uporabljajo poravnalne postopke, ko menijo, da mora kaznivemu dejanju slediti ukrep, vendar ta ukrep ni nujno kazenska sankcija.

Ključnega pomena je pravica do individualne ocene (22. člen), ki jo opravi pristojni organ (policija ali tožilec) v predkazenskem ali kazenskem postopku. Ta pravica je nova v slovenski kazenski zakonodaji in pomeni bistven napredek na področju varovanja žrtve. Namen individualne presoje je ob prvem stiku z žrtvijo ugotoviti, ali ima posebne potrebe po zaščiti ter oceniti stopnjo njene izpostavljenosti sekundarni in ponovni viktimizaciji, ustrahovanju in maščevanju. V vsakem primeru mora biti poudarek na individualnih potrebah žrtve, saj zakon določa, da se obseg ocene lahko prilagodi glede na težo kaznivega dejanja in stopnjo očitne škode, ki jo je utrpela žrtev.

Običajno ima prvi stik z oškodovancem v predkazenskem postopku policija, zato bi morali individualno oceno opraviti policisti ali policistke, po potrebi pa jo lahko naknadno nadgradi tudi državno tožilstvo. Kot smo že omenili v tem poročilu, imamo poleg vprašalnika, ki ga je izdelalo Ministrstvo za pravosodje, le malo informacij o tem, kako se ta ocena izvaja v praksi in kakšnega natančnega usposabljanja so deležni policisti in policistke.

Med raziskovalnimi intervjuji so prišle na dan informacije, da se individualna ocena kljub zakonskim določilom ne opravi vedno. Tudi v kasnejših fazah, ko zadeve prevzame tožilec, se individualna ocena ne opravi.⁹⁶

Po letnem poročilu policije⁹⁷ je bilo v letu 2021 izvedenih 286 programov usposabljanja, vendar je bilo le 3,8 % programov (11 programov s 135 udeleženci in udeleženkami) namenjenih socialnim veščinam in delu z ljudmi.⁹⁸ Te številke kažejo, da je premalo izobraževanja policistov kot prvih kontaktnih oseb za žrtve kaznivih dejanj. To vpliva na postopek preiskave ter uporabljene veščine in orodja, ki so lahko neprimerni glede na potrebe žrtev.

»Socialna delavka je poročala o stiski žrtve po stiku s policijo. Žrtev je prijavila spolni napad, ki se je zgodil na njenem domu. Zaradi vrste kaznivega dejanja je morala policija kot dokazno gradivo odnesti nekaj njenih stvari, na primer rjuhe. Ko je policija odšla, je žrtev poklicala socialno delavko po telefonu, jokala je in razlagala, da je bilo ravnanje policije vdor v njeno zasebnost in da se je počutila, kot da bi bila ponovno zlorabljen.«⁹⁹

⁹⁵ Tina Bučar, 'Direktiva 2012/29/EU o določitvi minimalnih standardov na področju zaščite žrtev kaznivih dejanj in njena implementacija' (magistrsko delo, Univerza v Ljubljani 2019).

⁹⁶ Intervju s pravnim svetovalcem, NVO, SI-INT-VS-02 (14. 5. 2021).

⁹⁷ Ministrstvo za notranje zadeve, Policija, Generalna policijska uprava, letno poročilo o delu policije 2020 (n 86).

⁹⁸ Poročilo ne omenja usposabljanj na področju oviranosti.

⁹⁹ Intervju s socialno delavko, javna služba, SI-INT-S-05 (8. 6. 2021).

»Policija je fotografirala in postavila nekaj vprašanj. Eden od policistov je bil še posebej ustrežljiv in prijazen. Žrtev je bila napotena, naj poišče zdravniško pomoč in pridobi zdravniški izvid. Žrtev so poklicali na policijsko postajo. Osebe je bilo prijazno, postavljali so razumljiva vprašanja, žrtvi so celo zagotovili prevoz domov. Žrtev je poudarila, da bi bila raje zaslišana doma, saj ji je zaslišanje na policijski postaji povečalo stisko.«¹⁰⁰.

Če individualna ocena pokaže, da ima žrtev posebno potrebo po zaščiti (23. člen) ali da bi ji koristili ukrepi, ki jih določa zakon (npr. da podatke zbira oseba istega spola, avdio-vizualno snemanje pričevanj, pomoč izvedenca pri opravljanju zaslišanj, prikrivanje identitete žrtve ali drugi zaščitni ukrepi, izključitev javnosti iz sojenja in drugo), se ti ukrepi lahko izvedejo, če so izpolnjeni drugi zakonski pogoji. Posamezno oceno je mogoče posodobiti, če pride do bistvene spremembe. Upoštevati je treba mnenje oškodovanca oz. oškodovanke, zlasti če ta vnaprej izrecno zavrne možnost posebne zaščite.

Posebej je potrebno obravnavati vprašanje pravic žrtev, ki živijo v ustanovah. Doslej Slovenija ljudem z oviranostjo ni zagotavljala pravice do polne in učinkovite udeležbe v družbi¹⁰¹, institucije pa so še vedno osrednja oblika organizirane oskrbe odraslih, ki potrebujejo dolgotrajno podporo. Zaradi visoke stopnje institucionalizacije ljudi z oviranostjo v Sloveniji so vsa vprašanja v zvezi z zagotavljanjem pravic ljudi z oviranostjo tesno povezana tudi z institucionalnim varstvom in procesom dezinstitutionalizacije.

Glede na intervjuje in terenska opažanja so ljudje z oviranostjo, ki živijo v zavodu, premalo obveščeni o svojih pravicah in imajo resne težave pri njihovem uveljavljanju. Po besedah socialne delavke v socialnovarstvenem zavodu stanovalci in stanovalke sicer imajo nekaj informacij o svojih pravicah, vendar jih je malo, hkrati pa je dostop do uveljavljanja teh pravic zelo omejen:

»V institucijah obstaja dobro uveljavljen sistem formalnih in neformalnih pravil (institucije imajo pravila in predpise, ki urejajo vse vidike življenja stanovalca, op. a.). Nihče od uporabnikov ne ve veliko o zakonodaji in se jim tudi ne zdi pomembno, če jim potem nihče ne pomaga pri uveljavljanju pravic ali pa če ta postopek traja zelo dolgo. Uporabniki ne čutijo, da lahko uveljavljajo svoje zakonske pravice in jih zato ne zanima, kakšne so.«¹⁰².

Opozoriti je treba tudi, da institucije najpogosteje nimajo protokolov za obravnavanje kazenskih zadev. V primeru kaznivih dejanj in zlorab so ukrepi bolj reaktivni kot proaktivni. Poizvedovanja po zločinu niso podprta z metodami, ki bi podpirale žrtev (kot je analiza tveganja). Na primer:

»Imeli smo primer, ko je starejši moški, ki živi v stanovanjski enoti, začel spolno nadlegovati sostanovalko. Poleg tega je zlorabo spodbujal še en uporabnik, ki je član sveta zavoda in je v hierarhiji eden vodilnih ljudi med stanovalci. Po dogodku se je stanovalka pritožila delavki.

¹⁰⁰. Intervju z uporabnikom storitve, SI-INT-PwD-03 (17. julij 2021).

¹⁰¹. Darja Zaviršek, 'Samostojno življenje in vključenost v skupnost – poročilo države. Država: Slovenija' (ANED, 1. maj 2019) <www.disability-europe.net/country/slovenia> dostopno 15. septembra 2021.

¹⁰². Intervju s socialno delavko, zavod za dolgotrajno bivanje za osebe s psihosocialno oviranostjo, SI-INT-S-02 (18. 5. 2021).

Prvega stanovalca so iz stanovanjske enote preselili v osrednji objekt zavoda, drugega stanovalca pa so zaposleni celo branili in ni bil sankcioniran. Po dogodku so imeli le niz pogovorov. Težava v tem primeru je bila tudi v tem, da so stanovalci v stanovanjski enoti po osmi uri ostali sami in je bilo stanovalko strah.”¹⁰³.

»Zlorabe so v zavodu tabu tema in jih je veliko. Spomnim se primera človeka, ki mu tega nihče ne bi pripisal, potem pa so ugotovili, da nekoga redno zlorablja. V tem primeru se ni zgodilo nič. Premestili so ga na drug oddelek. Storičca so iskali in našli, nič drugega pa se ni zgodilo.«¹⁰⁴.

V kolikšni meri zavodi za ljudi z oviranostjo delujejo kot izolirani, ločeni subjekti v slovenski družbi, kažejo pomanjkljivosti prijavljanja, reševanja in obravnavanja kaznivih dejanj. V teh institucijah je splošna težava, da se zlorabe, nasilje, kraje in druga kazniva dejanja pogosto minimizira ali pa pomete pod preprogo. Večina primerov niti ne pride do pristojnih organov, saj kaznivo dejanje obravnavajo za zaprtimi vrati v institucijah in pogosto ostane brez posledic.

»Ko sta žensko, ki živi v skupinskem domu, posilila njena sostanovalca, tega nihče ni prijavil policiji. Enega od moških, ki sta jo posilila, so naselili v drugo skupinsko hišo, drugi pa je ostal v istem skupinskem domu z žrtvijo. Osebje je menilo, da je v resnici ni posilil, saj je "samo posnel posilstvo in spodbujal svojega prijatelja, medtem ko je to počel". V zavodu veljajo drugačni standardi kot drugod po svetu.«¹⁰⁵.

Neka ženska je v intervjuju povedala, da je iz psihiatrične bolnišnice poklicala policijo in sporočila, da z njo ne ravnajo skladno z njenimi pravicami (na posteljo je bila privezana več ur, kot dovoljuje slovenska zakonodaja). Od policije nikoli ni prejela odziva, prav tako od zdravstvenega osebja ni prejela nobenih informacij. Do danes ne ve, ali je policija sploh prišla v bolnišnico na preiskavo.¹⁰⁶.

¹⁰³. Ibid.

¹⁰⁴. Intervju s socialno delavko, zavod za dolgotrajno bivanje za osebe s psihosocialno oviranostjo, SI-INT-S-01 (18. 5. 2021).

¹⁰⁵. Intervju s socialno delavko, socialnovarstveni zavod, SI-INT-S-03 (18. 5. 2021).

¹⁰⁶. Intervju z uporabnikom storitve, SI-INT-PwD-02 (18. 5. 2021).

5. Ključne ugotovitve in priporočila

Direktiva državam nalaga obveznosti, da zagotovijo minimalne standarde za zaščito žrtev. Slovenija je zamujala s prenosom Direktive v nacionalno zakonodajo in zamuja pri prenosu pravic žrtev v prakso. Zaenkrat še nismo vzpostavili trdnega sistema podpore in država Slovenija mora v prihodnosti izpolniti svojo obveznost in žrtvam zagotoviti ustrezno podporo v vseh fazah kazenskega postopka in po njem.

5.1 Ključne ugotovitve

Čeprav je naredila novela Zakona o kazenskem postopku pomembne korake v smeri zagotavljanja pravic žrtvam v (pred)kazenskem in sodnem postopku, v praksi žrtve z oviranostjo pogosto ostanejo brez dostopa do informacij in do infrastrukture ter podpore, ki bi zagotovila njihovo enakopravno sodelovanje v kazenskih postopkih. Pravice razumeti in biti razumljen, pravica do spremljanja zaupne osebe, pravica do tolmača, pravica do preprečitve neželenega stika in minimalnega števila razgovorov z žrtvami niso vedno dostopne, v praksi pa tudi sama infrastruktura sodišč ostaja nedostopna.

Nedostopnost je še bolj izrazita pri žrtvah z intelektualno in psihosocialno oviranostjo ter ljudeh z gluhoslepoto, kjer lahko pristop institucij in vpletenih posameznikov pomembno vpliva na izid celotnega procesa, vključno s kakovostjo življenja žrtve. Neustrezno obravnavanje žrtev v vseh fazah kazenskega postopka lahko povzroči ponovno viktimizacijo, obtoževanje žrtve, zmanjševanje teže kršitve, ki jo je doživela, in dodatno poslabšanje njenega položaja, kar je v neposrednem nasprotju s cilji Direktive.

Čeprav zakonodaja zagotavlja enakopravno udeležbo ljudi z oviranostjo, obstajajo številne ovire za uveljavljanje te pravice. Ko govorimo o informacijah, so pristojni organi dolžni ob prvem stiku žrtev obvestiti o njenih pravicah. Čeprav je raziskava na tem področju ugotovila izboljšanje, je tudi odkrila, da so informacije pogosto podane enotno, brez prilagajanja specifičnim potrebam ali zagotovitve, da žrtev razume, za kaj gre. Sodišča zdaj pošiljajo brošure in letake za obveščanje žrtev o njihovih pravicah. Izboljšala se je dostopnost spletnih gradiv in aplikacij javnih organov. Vendar pa je treba še veliko narediti, da bodo ti materiali dostopni osebam s psihosocialno in intelektualno oviranostjo. Informacije so slabo dostopne za ljudi z oviranostjo, ki živijo v zavodih, dostop do uveljavljanja njihovih pravic pa je močno omejen.

V komunikacijskem smislu imajo žrtve z oviranostjo pravico do uporabe jezika, ki ga poznajo ali razumejo, ter pravico do tolmačenja in prevajanja. Čeprav obstajajo zakonske določbe za osebe z motnjami vida in sluha, nacionalne uredbe ne pojasnjujejo, kako naj se zagotovi komunikacijska pomoč ljudem z intelektualno in psihosocialno oviranostjo ali kdo bi jo moral zagotavljati. Poleg tega pravosodno osebje in drugi uradniki niso dovolj izobraženi in se ne zavedajo dovolj posebnih potreb žrtev z oviranostjo ter niso dobro opremljeni z znanjem in orodji za komunikacijo z njimi.

Zakon o kazenskem postopku daje žrtvam pravico do posebno skrbnega in obzirnega ravnanja zaradi njihovih ranljivosti, kot so na primer starost, zdravje ali druge podobne okoliščine. Poleg tega morajo po istem zakonu pristojni organi v predkazenskem ali kazenskem postopku ob prvem stiku z žrtvijo pripraviti individualno oceno in ugotoviti, ali in v kolikšni meri bi ji koristili različni ukrepi, ki jih določa zakonodaja.

Izjemnega pomena je, da uporaba ukrepov, ki jih določa zakonodaja, temelji predvsem na presoji individualnih potreb žrtve in ne na naravi ali okoliščinah kaznivega dejanja. Poleg tega bodo morali vsi organi kazenskega postopka obravnavati dejstva, pomembna za potrebe žrtve, in dejstva, pomembna za vodenje (pred)kazenskega postopka.

Med raziskavo se je pravica do spremljanja zaupne osebe izkazala za izjemno pomembno v vseh fazah kazenskega postopka, v praksi pa je ta pravica še vedno pogosto kršena. Tudi zagotavljanje pravice žrtvam, da se izognejo stiku z obdolženim, je premalo izkoriščeno, sodišča pa premalokrat uveljavijo pravico do preprečitve neželenih stikov.

Nezadostna je tudi geografska pokritost sistema podpore žrtvam kaznivih dejanj z oviranostjo, saj je bila na Okrožnem sodišču v Ljubljani ustanovljena služba za podporo žrtvam, druga sodišča pa takšne storitve ne ponujajo. Žrtve imajo tudi pravico do brezplačne psihološke in druge podpore, ki jo zagotavljajo centri za socialno delo in druge organizacije. Ni pa jasno, kakšne so naloge socialnih delavcev, kdo bi moral izvajati tovrstne podporne storitve in kako naj se izvajajo. Podporna mreža obstaja, vendar je nezadostna ali pa ni specializirana za pomoč žrtvam kaznivih dejanj.

5.2 Priporočila

1. Krepitev virov javnega sektorja, civilne družbe in nevladnih organizacij, ki podpirajo in ozaveščajo ljudi z oviranostjo in jim zagotavljajo osnovne informacije o njihovih pravicah v kazenskih postopkih. Ministrstvo za pravosodje bi moralo sprejeti program zagotavljanja finančnih sredstev za različne projekte, namenjene krepitvi sektorja.
2. Ministrstvo za delo, družino, socialne zadeve in enake možnosti bi moralo razviti posebno strategijo za ozaveščanje, informiranje in zagotavljanje storitev podpore ljudem z oviranostjo, ki so bili žrtve kaznivih dejanj, in tistim, ki živijo v ustanovah.
3. Sistematično izboljševanje spletnih in nespletnih vsebin, ki se uporabljajo za obveščanje žrtev z oviranostjo o njihovih pravicah. Informacije za ljudi z intelektualno oviranostjo je potrebno zagotoviti v lahkem branju. Aktivnosti naj potekajo v okviru medresorskega sodelovanja (Ministrstvo za pravosodje, Ministrstvo za delo, družino, socialne zadeve in enake možnosti in Ministrstvo za notranje zadeve), gradivo naj bo dostopno prek sodišč, policije in centrov za socialno delo.
4. Odprava vseh ovir, ki ovirajo ali onemogočajo fizični in komunikacijski dostop ljudem z oviranostjo, ki so bili žrtve kaznivih dejanj, do predkazenskih in sodnih postopkov (policija, sodišča itd.) ter do podpornih služb (odvetniki, centri za socialno delo, organizacije civilne družbe ipd.). Na področju dostopne komunikacije to vključuje razvoj in izvajanje jasnih standardov za zagotavljanje informacijske in komunikacijske pomoči ljudem z različnimi potrebami v vseh fazah postopkov, ki jih mora izvajati Ministrstvo za pravosodje.

5. Medresorsko sodelovanje med Ministrstvom za pravosodje in Ministrstvom za delo, družino, socialne zadeve in enake možnosti mora biti namenjeno krepitvi virov vseh relevantnih strani, vključenih v proces ali zagotavljanje pomoči ali podpore žrtvam z oviranostjo, vključno z ljudmi z gluhoslepoto, intelektualno oviranostjo in psihosocialnimi ovirami, ki zagotavljajo, da se komunikacija izvede razumljivo in ustrezno ter prilagojeno potrebam vsake žrtve.
6. Policijska akademija in Center za izobraževanje v pravosodju bi morala vsem deležnikom, ki so vključeni v proces, zagotoviti kakovostno usposabljanje o potrebah ljudi z oviranostjo, da bi zmanjšali stigmo in predsodke, izboljšali komunikacijske veščine ter omogočili pristop, osredotočen na osebe in pravice.
7. Potrebno je določanje jasnih smernic Ministrstva za notranje zadeve za izvedbo individualne ocene z namenom ugotavljanja potrebe žrtev po posebni zaščiti v vsakem posameznem primeru, s poudarkom na zagotavljanju učinkovitega sodelovanja žrtve v sodnem procesu. Poleg tega je potrebno zagotoviti zadostno usposabljanje in ozaveščanje policije in tožilcev, ki izvajajo individualne ocene, kar naj izvedeta Policijska akademija in Center za izobraževanje v pravosodju v sodelovanju s strokovnjaki in strokovnjakinjami na področju socialnega dela.
8. Vzpostavitev koordinacije na nacionalni ravni za izboljšanje mreže za podporo žrtvam in uporabo razpoložljivih virov v javnih službah, civilni družbi in kazenskoopravnem sistemu. Koordinacijo naj vodi Ministrstvo za pravosodje.
9. Razvoj zagovorniških storitev in podpora samozagovorništvu, da bi lahko s pomočjo projektov Ministrstva za pravosodje vse žrtve z oviranostjo uveljavljale svojo pravico do enake udeležbe.
10. Ministrstvo za delo, družino, socialne zadeve in enake možnosti bi moralo o ljudeh z oviranostjo zbirati anonimne statistične podatke, ki bi lahko bili koristni za boljše razumevanje potreb žrtev z oviranostjo in posledično za bolj smiselno razporejanje javnih sredstev.
11. Ministrstvo za pravosodje naj izvede podrobnejšo raziskavo, da bi ocenili, kakšen dostop do pravic imajo ljudje z oviranostjo v Sloveniji.
12. Ministrstvo za delo, družino, socialne zadeve in enake možnosti bi moralo zagotoviti, da ima vsak center za socialno delo na razpolago vsaj enega strokovnjaka ali strokovnjakinjo, specializirano za podporo ljudem z oviranostjo, ki so bili žrtve kaznivih dejanj.
13. Sprememba sistema pravne pomoči z odpravo administrativnih ovir (poenostavljeni obrazci, povezane baze podatkov) v pristojnosti Ministrstva za pravosodje. Zagotavljanje specializiranih tečajev in izobraževanja za odvetnike in odvetnice, ki zastopajo žrtve z oviranostjo v okviru Centra za izobraževanje v pravosodju in Odvetniške zbornice Slovenije.
14. Odprava sistema skrbništva in vloge skrbnikov ne le v zvezi s kazenskimi postopki, temveč ureditev skrbništva nasploh ter uvedba podpore pri uresničevanju poslovne sposobnosti, kar bi zahtevalo predvsem zakonske spremembe in zagotavljanje skladnosti s Konvencijo o pravicah invalidov.